

Challenges of Iran's Legislative and Judicial Criminal Policy in Dealing with Economic Crimes

Zeynab Riazat

Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Humanities, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Zahra Ahmadi Natour*

Assistant Professor, Department of Islamic Jurisprudence and Law, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, Iran

Extended Abstract

Economic stability is a cornerstone of the legal and social order in any society, and its absence can lead to multifaceted problems for governments. Consequently, criminal policymakers worldwide, including in Iran, have consistently endeavored to combat economic crime as a complex phenomenon that disrupts a nation's economic structures. However, Iran's criminal policy faces significant ambiguity, challenges, and inefficiencies across various dimensions,

* Corresponding Author: z.ahmadinatour@urmia.ac.ir

How to Cite: Riazat, Z. and Ahmadi Natour, Z. (2025). Challenges of Iran's Legislative and Judicial Criminal Policy in Dealing with Economic Crimes. *Journal Of Criminal Law Research*, 13 (51), 77 -122. [10.22054/jclr.2025.75157.2607](https://doi.org/10.22054/jclr.2025.75157.2607)

including the definition, scope, and legal examples of economic crimes; establishing the conditions for the realization of the crime; the possibility of issuing interim orders; jurisdictional issues; and statutes of limitations. This research, conducted with a descriptive-analytical approach and library-based methodology, aims to identify and analyze these challenges within Iran's legislative and judicial criminal policy framework.

The study's findings indicate that the core of the inefficiency lies in the fundamental ambiguity at the legislative stage, particularly the lack of a clear, comprehensive, and consensus-based definition of "economic crime." This primary ambiguity creates a domino effect, cascading into and crippling the subsequent judicial process.

1. Conceptual and Exemplary Ambiguity in Legislative Criminal Policy: The Epicenter of the Crisis

The most significant challenge in Iran's legislative criminal policy is the absence of a precise, criteria-based legal definition for economic crime. The Iranian legislature has employed scattered and often contradictory laws, such as the Islamic Penal Code (2013), the Law on Combating Smuggling of Goods and Currency, and the Law on Punishment of Disruptors of the Economic System, without providing a unified conceptual framework. Key terms like "disruption of the country's economic system," "financial crime," and "economic corruption" are used interchangeably and vaguely.

This ambiguity is starkly evident in the Islamic Penal Code (2013). For instance:

- The Note of Article 36 lists specific crimes (e.g., embezzlement, bribery, smuggling, disruption of the economic system) requiring

mandatory publication of verdicts, without explicitly labeling them "economic crimes."

- Article 47 prohibits the suspension of sentencing for "economic crimes where the subject of the crime exceeds 10 billion."
- Article 109(b) excludes from statutes of limitations "economic crimes, including fraud and the crimes subject to the Note of Article 36 of this law, observing the amount stipulated in that article."

This legislative approach has spawned a central ambiguity: Are the crimes listed in the Note of Article 36 inherently "economic," with the monetary thresholds in Articles 47 and 109 merely triggering specific punishments? Or is reaching a specific financial threshold (e.g., 100 billion for Article 109) the primary criterion for an offense to be considered an "economic crime"? This lack of clarity has led to divergent opinions among legal scholars and practitioners.

Furthermore, the list of examples in the law is neither comprehensive nor precise. Crucial and emerging economic offenses, such as capital market crimes, specific banking offenses, cyber-economic crimes, consumer rights violations, and large-scale environmental crimes, are omitted. This omission means that many destructive behaviors escape the stringent criminal policies reserved for economic crimes, such as the non-applicability of statutes of limitations.

Even within the listed examples, significant interpretive ambiguities persist regarding their scope, including their application to attempted crimes and complicity, the inclusion of various types of fraud, the scope of embezzlement, the ambiguities surrounding the crime of influence peddling, and the applicability of these laws to crimes committed by the armed forces.

Recent reform bills, such as the Bill on Combating Economic Crimes, have attempted to address these issues by removing vague phrases such as “and the like” and providing a more exhaustive list of examples. However, these efforts have failed to address the core problem, as they continue to rely on an exemplary approach rather than establishing a clear, overarching criterion.

2. The Cascading Judicial Consequences of Legislative Ambiguity

The ambiguities in legislation directly translate into serious operational challenges within the judicial system, leading to a fragmented and inconsistent criminal policy in practice.

2.1. Divergence of Judicial Opinions

The most prominent judicial challenge is the lack of consensus in judicial precedent regarding the conditions and elements of economic crimes, particularly the "intent of the perpetrator" and the interpretation of "disruption of the economic system." This is vividly illustrated in high-profile cases. For example, in the "Sultan of Coin" case, the court deemed proving the widespread disruptive result sufficient for a conviction of "corruption on earth," whereas in other similar cases, judges have required the "intent to counter the system" as a necessary condition. This inconsistency, stemming from the absence of a clear criterion to distinguish an "ordinary economic crime" from a "system-disrupting economic crime," leads to disparate sentencing and violates the principle of equality before the law.

2.2. Determination of Competent Authority

A major procedural challenge is confusion over jurisdictional competence between general criminal courts and the Revolutionary

Courts. Disputes often arise regarding which court should hear cases of "disruption in the economic system," leading to protracted legal battles, preliminary rulings on lack of jurisdiction, and significant delays in proceedings, ultimately undermining the efficiency of justice.

2.3. Statutes of Limitations

The legislative ambiguity surrounding the definition and examples of economic crimes creates a two-fold problem regarding statutes of limitations under Article 109. First, there is uncertainty about whether the list is exhaustive. Second, the law fails to specify the critical time for assessing the financial threshold (e.g., one billion)—whether it is the time of the crime's commission or the time of its discovery. This is particularly problematic for crimes like fraud that may remain undetected for years. Judicial practice generally favors the time of commission, but the lack of explicit legal provision causes disputes.

2.4. Interim Criminal Orders

A significant procedural gap is the absence of an explicit legal mechanism for interim criminal orders in the Code of Criminal Procedure (2012). In economic crimes, where swift action is often needed to freeze assets, suspend suspicious bank payments, or prevent the dissipation of public funds, judges lack clear legal authority to issue such urgent orders. This forces them to resort to broad interpretations of existing, often inadequate, laws, resulting in judicial practice based on personal discretion rather than a standardized procedure. This legal vacuum allows perpetrators valuable time to hide or transfer assets, severely hampering effective enforcement.

2.5. Reliance on the Principle of Independence (in Banking Instruments)

A complex challenge arises at the intersection of economic crime and commercial law, specifically concerning banking instruments like letters of credit and bank guarantees. The principle of independence, which dictates that the bank's payment obligation is separate from the underlying contract, often clashes with the discovery of fraud. While this principle is crucial for commercial certainty, its rigid application—without explicit statutory recognition of "fraud" as an exception—can be exploited by economic criminals. Iranian judicial practice shows significant divergence in handling cases where fraudulent documents are presented, with some courts upholding the principle of independence and ordering payment, while others acknowledge the fraud and initiate criminal proceedings. This lack of a unified approach creates a dangerous legal loophole.

Conclusion and Recommendations

This study conclusively demonstrates that the inefficiency of Iran's criminal policy against economic crimes is not incidental but rooted in a fundamental cause: the lack of a transparent conceptual framework and a criteria-based definition at the legislative stage. The current approach, characterized by scattered, incomplete, and ambiguous exemplary lists, is itself a source of perpetual ambiguity that cascades into the judicial system, causing divergence in opinions, jurisdictional conflicts, and procedural inefficiencies.

The proposed solution is not piecemeal amendments but a paradigm shift toward a criteria-based criminal policy. The core recommendations are:

1. **Formulate a Criteria-Based Definition:** The legislature, in collaboration with experts, must prioritize establishing a comprehensive and reliable definition of economic crime based on the "protected value" (macro-economic order) and "diagnostic criteria" (e.g., scale of damage, extensiveness of effects, and context of commission).
2. **Shift from an Exemplary to a Criteria-Based Approach:** Instead of relying on exhaustive and perpetually incomplete lists, the law should provide a general framework based on a result-oriented criterion (e.g., "any act or omission that causes widespread disruption to the country's economic order"). Well-established examples can be provided illustratively, not exhaustively. This balances the principle of legality with the flexibility needed to combat new forms of crime.
3. **Clarify Legal Ambiguities:** The law must explicitly clarify the time for assessing the financial threshold, the scope of specific punishments, and formally recognize "clear fraud" as an exception to the principle of independence in commercial documents.
4. **Reform Procedural Laws:** The Code of Criminal Procedure must be amended to explicitly incorporate a mechanism for interim criminal orders, granting courts clear authority to take urgent preventive measures in economic crime cases.

Ultimately, the enactment of a comprehensive and coherent "Law on Combating Economic Crimes," grounded in precise conceptual foundations, is essential to overcoming the current fragmentation and establishing unity of procedure in judicial authorities. Only through

such foundational reforms can Iran's criminal policy hope to effectively deter the scourge of economic crime and safeguard public assets.

Keywords: economic crime; legislative criminal policy; judicial criminal policy; challenge of criminal policy; pathology of criminal policy; Islamic Penal Code of Iran.

چالش‌های سیاست جنایی تقنینی و قضایی ایران در مقابله با جرائم اقتصادی

استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شمال دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

زینب ریاضت

استادیار گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران

زهرا احمدی ناطور*

چکیده

اقتصاد یکی از ارکان مهم ثبات در نظام قانونی و اجتماعی هر جامعه‌ای است و عدم وجود ثبات و سلامت در روابط اقتصادی سبب ایجاد مشکلات عدیده برای دولت‌ها می‌گردد. از این رو، سیاست‌گذاران جنایی در سراسر جهان از جمله ایران، همواره در تلاش بوده‌اند تا با جرم‌های اقتصادی به‌عنوان پدیده پیچیده‌ای که ساختارهای اقتصادی جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد مقابله کنند. با این حال، سیاست جنایی ایران در زمینه‌های گوناگون از جمله تعیین مفهوم، قلمرو و مصادیق قانونی جرم اقتصادی، احراز شرایط تحقق جرم، امکان صدور دستور موقت، صلاحیت مراجع و مرور زمان، با ابهام، چالش و ناکارآمدی مواجه است. این پژوهش با رویکردی توصیفی-تحلیلی و به روش تحقیق کتابخانه‌ای انجام شده است. داده‌ها از طریق فیش‌برداری از منابع معتبر گردآوری شده‌اند و سپس مورد تجزیه و تحلیل کیفی قرار گرفته‌اند. یافته‌های پژوهش حاضر بر این امر دلالت دارد که قانونگذار باید ضمن بازنگری و تبیین مفهوم، مصادیق و قلمرو جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی - به‌عنوان محور اصلی سیاست جنایی تقنینی - ضابطه‌ای روشن برای تشخیص جرم اقتصادی ارائه کرده و ابهامات قانونی را که موجب تشتت رویه قضایی شده است رفع کند. بر این اساس، با هدف کارآمدی سیاست جنایی تقنینی و قضایی پیشنهاداتی ارائه گردیده است.

کلیدواژه‌ها: آسیب‌شناسی سیاست جنایی، جرم اقتصادی، چالش سیاست جنایی، سیاست جنایی تقنینی، سیاست جنایی قضایی.

مقدمه

جرائم اقتصادی یکی از معضلات عمده و مبتلابه جامعه جهانی است. دلایل متعددی از جمله ارتباط رو به افزایش جوامع جهانی، تأسیس شرکت‌های بزرگ چندملیتی، از بین رفتن مرزها، و حتی مداخله داشتن افراد و نهادهای بین‌المللی در ارتکاب جرائم اقتصادی، این جرائم را به معضل و چالشی جهانی تبدیل کرده که سلامت جوامع ملی و نظم جوامع بین‌المللی را تحت تأثیر قرار داده است (خداییان چگنی، ۱۳۹۱: ۳۱). این جرائم شامل مصادیقی از جرائم علیه اموال، دولت، آسایش عمومی و سلامت می‌شوند (باوی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۲) که می‌توانند به منافع اقتصادی مورد حمایت جوامع لطمه وارد کند و آن را با خطر مواجه کنند؛ جرائم و مفاسدی مانند اختلاس، رشوه، قاچاق انواع کالا، داد و ستدهای غیرقانونی ارز، کلاهبرداری‌هایی با مبالغ هنگفت، پرداخت نکردن مالیات‌های مربوط به صادرات و واردات، انواع پولشویی، جعل سند به‌ویژه اسناد و اوراق بهادار و انواع دیگر مفاسد اقتصادی که به اشکال و شیوه‌های گوناگون بروز می‌یابند و موجب بحران و از کار افتادن پیکره اقتصادی جوامع می‌شوند (عباسی، ۱۳۹۱: ۳). این جرائم نه تنها نظام اقتصادی بلکه تمام اجتماع را با مشکل مواجه می‌کنند (شعبانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۹۶). علاوه بر قربانیان مستقیم این جرائم مانند اشخاص حقوقی اقتصادی یا دولت، مردم نیز در مواردی نظیر دستکاری کردن قیمت محصولات و خدمات و کیفیت پایین آن‌ها، به‌صورت غیرمستقیم از این‌گونه جرائم آسیب می‌بینند. فرار مالیاتی نیز باعث کاهش درآمد و تضعیف ارائه خدمات دولت می‌شود و به‌طور غیرمستقیم بر مردم تأثیر می‌گذارد. در سطح کلان نیز جرائم اقتصادی باعث کاهش اعتماد مردم به حاکمیت و دولت، افزایش هزینه‌های کسب و کار و در نتیجه بیکاری و فقر، عدم ایجاد فرصت‌های سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، تجمع ثروت ملی در دست مجرمان اقتصادی و در نهایت تضعیف اقتصاد کشور و سیستم‌های دموکراسی می‌شود (Achim, 2020:56). بر این اساس می‌توان ویژگی‌هایی از جمله گستردگی در موضوع جرم، اخلال در نظام اقتصادی، مشارکتی بودن، عدم خشونت و رؤیت پذیری پایین، فرامکانی بودن، و گستردگی آثار را به‌عنوان ویژگی‌های جرائم اقتصادی برشمرد (رستمی، ۱۳۹۷: ۱۵۱-۱۵۳).

ریشه‌ها و علل جرائم اقتصادی مبتنی بر تناقضات روابط اجتماعی-اقتصادی و نتیجه مجموعه‌ای از عوامل سیاسی، اقتصادی، جغرافیایی، حقوقی، اخلاقی، فرهنگی و سایر عوامل است که اساساً بر ثبات کلی اقتصادی تأثیر منفی می‌گذارند (Jelena & snezana, 2022: 26). از این رو، رویارویی با جرائم اقتصادی همواره به‌عنوان یکی از دغدغه‌های دولتمردان و سیاست‌گذاران جنایی کشورها به‌شمار می‌آید و تمام دولت‌ها تلاش می‌کنند تا از طریق جرم‌انگاری و اتخاذ واکنش‌های سنجیده و مؤثر در قبال جرائم اقتصادی و مرتکبان آن، از تضعیف اقتدار و از هم پاشیدن نظام سیاسی و اقتصادی خود جلوگیری کنند. در بریتانیا، مبارزه با جرائم اقتصادی در زمره اولویت‌های اصلی سیاست‌گذاری قرار دارد (lord & Levi, 2023: 1). صرف نظر از علل پیدایش این پدیده، پاسخ‌تنبیهی جامعه که در قالب سیاست جنایی آن نمود پیدا می‌کند اگرچه به تنهایی کافی نیست، اما نقش تعیین‌کننده‌ای در مبارزه و کنترل این اعمال مجرمانه دارد (دیباور و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۸۴). به‌زعم برخی، مجازات‌های سنگین و نمایش عمومی آن‌ها، افراد را از انجام جرائم اقتصادی می‌ترساند و بازدارندگی ایجاد می‌کند (رحمانیان و حبیب‌زاده، ۱۳۹۲: ۴۷-۷۱). در ایران در فاصله سال‌های ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۰، رویکرد احساسی و عوام‌گرایی در مبارزه با جرائم اقتصادی تشدید شد (مقدسی و فرجیها، ۱۳۹۲: ۱۱۴).^۱

در کشور ما در سال‌های اخیر چندین مورد پرونده‌های فساد اقتصادی با ارقام قابل توجه مطرح شده‌اند که در هر کدام از آن‌ها انواع مختلفی از جرائم اقتصادی رخ داده است (مصطفی پور، ۱۳۹۵: ۶۶). براساس اظهار مؤسسه شفافیت بین‌المللی^۲ که هر ساله فساد موجود در ساختار اقتصادی کشورهای جهان را بررسی کرده و رتبه بندی آن‌ها را اعلام می‌کند، ایران در سال ۲۰۱۵ با کسب ۲۷ امتیاز در رتبه ۱۳۰ و در سال ۲۰۱۴ با کسب

۱ - سیاست کیفری ایران در حوزه جرائم اقتصادی به رویکردی موسوم به «عوام‌گرایی کیفری» گرایش دارد که به‌جای تمرکز بر تحلیل‌های علمی و تخصصی، بیشتر متأثر از فشارهای اجتماعی و سیاسی است. این رویکرد باعث می‌شود سیاست‌های کیفری به‌صورت مقطعی، هیجانی و بدون برنامه‌ریزی بلندمدت تدوین و اجرا شوند. در نتیجه، اقدامات کیفری اغلب ناکارآمد، پراکنده و فاقد انسجام بوده و نتوانسته‌اند به‌طور مؤثر با فساد و جرائم اقتصادی مقابله کنند (بیات شاهپرست، ۱۴۰۴: ۱۰۸۰).

۲-Transparency International

۲۷ امتیاز رتبه ۱۳۶ را دریافت کرده است. این در حالی است که ایران در سال ۲۰۱۲ با کسب ۲۸ امتیاز رتبه ۱۳۳ و در سال ۲۰۱۳ با تنزل سه امتیاز و کسب امتیاز ۲۵، به رتبه ۱۴۴ سقوط کرد. ایران در سال ۲۰۰۵ رتبه ۹۳، در سال ۲۰۰۶ رتبه ۱۰۵، در سال ۲۰۰۷ رتبه ۱۲۰، در سال ۲۰۰۸ رتبه ۱۴۱ و در سال ۲۰۰۹ در پایین ترین درجه خود یعنی رتبه ۱۶۸ جای داشته است. چنین تنزلی در سال‌های گذشته، نشان‌دهنده بی‌توجهی متولیان امور اقتصادی به شفافیت عوامل اقتصادی است. افزون بر این، افزایش بی‌رویه پرونده‌های فساد اقتصادی در سال‌های اخیر، شاهدی بر گسترش فساد و جرائم اقتصادی در ایران به‌شمار می‌رود (رستمی تبریزی، ۱۳۹۷: ۱۳۸ و ۱۳۹).

مرور سیاست جنایی تقنینی ایران و بررسی قوانین کیفری مرتبط با جرائم اقتصادی، نمایانگر این واقعیت است که مفهوم و دامنه جرائم اقتصادی در قوانین کیفری ایران دارای کاستی، ابهام و ناکارآمدی است که این رویکرد صرف نظر از اینکه ناقض اصل حاکمیت قانون است، در کنار بسترهای مساعد ارتکاب جرائم اقتصادی در ایران، زمینه‌ساز گسترش دامنه ارتکاب جرائم اقتصادی شده و چالش‌ها و ناکارآمدی‌های سیاست جنایی قضایی را در مقابله با جرائم اقتصادی تشدید کرده است. از آنجاکه چالش‌های سیاست جنایی در مقوله جرائم اقتصادی در ایران بیشتر در سیاست جنایی از نوع تقنینی و قضایی نمود پیدا کرده است، مقاله حاضر با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و با به‌کارگیری روش تحلیلی-توصیفی، ضمن آسیب‌شناسی سیاست جنایی ایران در مقوله جرم اقتصادی، درصدد شناسایی چالش‌های قانونی و قضایی ناشی از این سیاست جنایی است و در پایان، پیشنهادهایی برای اصلاحات لازم در محورهای مذکور ارائه می‌دهد.

لازم به توضیح است که اگرچه سیاست جنایی تقنینی ایران مشتمل بر قوانین متعدد و پراکنده‌ای است، اما به دلیل محوریت قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در دادرسی‌های کیفری و ارجاع مکرر سایر قوانین به آن، تمرکز اصلی این پژوهش در بررسی مصادیق و چالش‌های تقنینی، بر مواد این قانون خواهد بود و سایر قوانین (مانند قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز و قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی)، در ذیل این چارچوب

تحلیل می‌شوند. این رویکرد، وحدت رویه تحلیل را حفظ کرده و از پراکندگی بحث جلوگیری می‌کند.

همچنین، مبتنی بر یافته‌های پژوهش حاضر، ریشه اصلی چالش‌های سیاست جنایی ایران در حوزه جرائم اقتصادی، به «ابهام بنیادین در تعریف و شناسایی این جرائم در حوزه تقنین» باز می‌گردد، که این ابهام تقنینی، به صورت یک زنجیره، تمام مراحل بعدی به ویژه مرحله دادرسی را تحت تأثیر قرار داده و منجر به ناکارآمدی شده است. از این رو، طرح و ساختار مقاله حاضر، بر پایه تبیین این رابطه علی استوار شده است.

۱- ابهام مفهومی و مصداقی در سیاست جنایی تقنینی: کانون بحران

سیاست جنایی تقنینی به معنای تدابیر و چاره‌اندیشی‌های قانونگذار در واکنش به جرائم تحت تأثیر آموزه‌های جرم‌شناسی، جامعه‌شناسی، فلسفی، ایدئولوژی و غیره، با ارائه چارچوب‌های قانونی است. سیاست جنایی تقنینی ایران در این حوزه، مجموعه‌ای از قوانین پراکنده از جمله قانون مجازات اسلامی، قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، قانون مجازات اخلاط‌الگران در نظام اقتصادی و... است. با این حال، همان‌طور که در مقدمه پژوهش اشاره شد، قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به عنوان جامع‌ترین و بنیادی‌ترین سند کیفری، نقش محوری دارد. مواد ۳۶، ۴۷ و ۱۰۹ این قانون، مهم‌ترین مستندات قانونی برای تعریف مصداق جرائم اقتصادی و تعیین مجازات‌های خاص آن‌ها (مانند عدم تعلیق مجازات و عدم شمول مرور زمان) هستند. از این رو، هرچند در این پژوهش به کلیت سیاست جنایی تقنینی نظر داریم، اما کانون اصلی تحلیل مصداقی و چالش‌های پیش‌رو، مواد قانون مجازات اسلامی خواهد بود؛ چراکه این قانون چارچوب مشترک و الزام‌آور برای تمام مراجع قضایی است و سایر قوانین نیز در تعامل با آن معنا می‌یابند. در ادامه به تبیین چالش‌های سیاست جنایی تقنینی ایران در رابطه با جرائم اقتصادی می‌پردازیم.

۱-۱- چالش مفهومی و فقدان ضابطه‌مندی جرائم اقتصادی در حقوق ایران

۱-۱-۱- ابهام مفهومی به‌عنوان چالش بنیادین

اولین و مهم‌ترین چالش سیاست جنایی تقنینی ایران در رابطه با جرم اقتصادی، به ابهام در تعریف این جرم مربوط می‌شود. این ابهام از آن رو اهمیت دارد که بخش عمده‌ای از چالش‌های قانونی و قضایی در مراجعی مانند مجتمع قضایی امور اقتصادی و دادگاه ویژه رسیدگی به جرائم اخلاک‌گران در نظام اقتصادی، ناشی از همین ابهام مفهومی و مصداقی است. این موضوع تنها مختص ایران نیست؛ در کشورهای مختلف به‌ویژه کشورهای توسعه‌یافته، چندین دهه است که تعریف جرم اقتصادی موضوع بحث بوده و به دلایلی مانند تفاوت در نظام‌های اقتصادی و سیاسی ملت‌ها (جوآنمرد و شفیع‌ی خورشیدی، ۱۴۰۰: ۲۰)، اثرپذیری جرائم اقتصادی از عوامل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، و شمول گسترده این عنوان بر حوزه‌های متعدد -مانند حقوق کیفری کسب و کار، مالیات، محیط زیست و حمایت از مصرف‌کننده- تاکنون اتفاق نظری در تعریف جرم اقتصادی حاصل نشده است (نورزاد، ۱۳۹۰: ۱۷۵). همچنین، شباهت میان جرم اقتصادی و مفاهیم مشابه (مانند جرائم مالی یا جرائم یقه سفیدها) نیز مانع از ارائه یک تعریف جامع شده است (میرسعیدی و زمانی، ۱۳۹۲: ۱۶۸).

۱-۱-۲- معیارهای مختلف برای تعریف و تشخیص

با وجود اینکه سال‌ها از عنوان شدن جرم اقتصادی در کشورهای مختلف و مجامع بین‌المللی می‌گذرد و سیاست‌های ملی در قالب قوانین داخلی و سیاست‌های فراملی در قالب کنوانسیون‌های بین‌المللی نظیر پالرمو و مریدا برای مبارزه با فساد و جرائم اقتصادی پا به عرصه وجود گذاشته‌اند، اما تاکنون یک تعریف جامع و مورد اتفاق برای این نوع جرم ارائه نشده است (روشندل و حاجی‌تبار فیروزجایی، ۱۴۰۳: ۱۶۱). به دلیل دشواری ارائه تعریف واحد، بسیاری سعی کرده‌اند با ارائه معیارهایی، به شناخت و تمایز این جرم از سایر جرائم کمک کنند. مهم‌ترین این معیارها عبارتند از:

معیار مرتکب جرم: در این معیار، محور اصلی تعریف، انگیزه مالی، موقعیت حرفه‌ای، یا شخصیت حقوقی و تجاری مرتکب است.

معیار بزه‌دیده جرم: بر این اساس، جرم اقتصادی رفتاری است که خسارت‌های مالی به یک فعال اقتصادی وارد می‌کند.

معیار آثار و خسارات ناشی از جرم: مطابق این معیار، جرم اقتصادی، اقدامی است که علیه نظام اقتصادی یا منافع اقتصادی عمومی انجام می‌شود و منجر به اختلال در نظام اقتصادی یا وارد کردن خسارت مادی قابل توجهی می‌شود.

معیار بستر ارتکاب جرم: بر پایه این معیار، جرم زمانی اقتصادی محسوب می‌شود که در چارچوب یک فعالیت حرفه‌ای و شغلی ارتکاب یابد (گسن، ۱۳۸۹: ۱۲۰).

معیار ارزش مورد حمایت کیفی: برخی نیز جرائم اقتصادی را جرمی می‌دانند که در قوانین مربوط به حمایت از فعالیت‌های اقتصادی آمده است (بهره‌مند، ۱۳۹۷: ۵۶) یا حمایت از نظم و مدیریت اقتصادی، ارزش مورد نظر قانونگذار در این زمینه است (دادخدایی، ۱۳۹۷: ۸۳-۱۷۹). از این منظر، جرم اقتصادی به اقدامات غیرقانونی ارتکاب یافته در حوزه فعالیت‌های حرفه‌ای برای کسب امتیازات اقتصادی یا ایجاد خلل در نظم اقتصادی تعریف می‌شود (خداییان چگنی، ۱۳۹۱: ۳۳). به عبارت دیگر، این جرائم، کارکردها و فرایندهای نظام اقتصادی را دچار بی‌نظمی و اختلال عمده می‌کنند (حسینی و مهرا، ۱۳۹۴: ۵۱-۵۲) و امنیت و هنجارهای اقتصادی را نقض می‌کنند (نیازپور، ۱۳۹۲: ۴۷۷).

ژورنال علمی و مطالعات فقهی

۱-۱-۳- وضعیت آشفته تقنینی در ایران

در حقوق ایران، تعریف مشخص و ضابطه‌مند قانونی از جرم اقتصادی وجود ندارد. قانونگذار در قوانین متعدد، بدون ارائه معنای دقیق، از اصطلاحات مبهمی مانند «اختلال در نظام اقتصادی کشور»، «جرم مالی»، «مفاسد اقتصادی» و «تخلفات مالی» استفاده کرده است. به کارگیری این واژگان مختلف، لزوماً بیانگر تفاوت‌های قانونی شناخته‌شده میان آن‌ها نیست و ضابطه این تقسیم‌بندی‌ها مشخص نیست. به نظر می‌رسد جرم‌انگاری‌های

صورت گرفته، بیشتر نوعی واکنش مقطعی و ابزاری برای مهار بحران‌ها بوده است تا نتیجه یک سیاست جنایی مدون.

۱-۱-۴- تجلی ابهام در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲

در فقدان تعریف کلی، برای فهم نگاه قانونگذار باید به مصادیق و احکام پراکنده مراجعه کرد. در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، ابهام و حتی تناقض به وضوح دیده می‌شود:

تبصره ماده ۳۶: قانونگذار در ۱۳ بند، جرائم خاصی را نام می‌برد (مانند اختلاس، کلاهبرداری، اخلال در نظام اقتصادی) و انتشار حکم محکومیت آن‌ها را الزامی می‌کند، بدون آنکه صراحتاً عنوان «جرائم اقتصادی» را به کار ببرد.

ماده ۴۷: این ماده، تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات را برای «جرائم اقتصادی با موضوع جرم بیش از ۱۰۰ میلیون ریال» ممنوع می‌کند.

ماده ۱۰۹ (بند ب): شمول مرور زمان را برای «جرائم اقتصادی شامل کلاهبرداری و جرائم موضوع تبصره ماده ۳۶ این قانون با رعایت مبلغ مقرر در آن ماده» (که معمولاً یک میلیارد ریال تفسیر می‌شود) نفی می‌کند.

این وضعیت باعث ایجاد یک ابهام محوری شده است: اینکه آیا جرائم مندرج در تبصره ماده ۳۶ ذاتاً و بدون در نظر گرفتن مبلغ، «جرم اقتصادی» محسوب می‌شوند و مبالغ ذکر شده در مواد ۴۷ و ۱۰۹ فقط شرط اعمال مجازات‌های خاص هستند؟ یا اینکه مبلغ جرم، معیار اصلی است و تنها زمانی این جرائم «اقتصادی» تلقی می‌شوند که به مبلغی مشخص (مثلاً یک میلیارد ریال) برسند؟

این ابهام منجر به اختلاف نظر میان حقوق‌دانان گردیده است. برخی با استناد به مبالغ پیش‌بینی شده و سیاست‌های قضایی، معیار را «کلان بودن مالی جرم» می‌دانند. (ابراهیمی و صادق‌نژاد نائینی، ۱۳۹۲: ۱۴۷-۱۷۴). در مقابل، برخی دیگر با توجه به ناچیز بودن مبلغ ماده ۴۷ در مقایسه با ماده ۱۰۹، استدلال می‌کنند که مصادیق موضوعیت دارند و مبلغ تنها برای شمول احکام خاص است. (حسنی و مهرا، ۱۳۹۴: ۴۵-۶۵).

۱-۱-۵- ناکامی طرح‌های اصلاحی در رفع ابهام

قانونگذار در طرح‌های جدید، مانند «طرح قانون مبارزه با جرائم اقتصادی» و «طرح اصلاحی قانون اخلاک‌گران در نظام اقتصادی»، سعی کرده تا حدی به این ابهامات پاسخ دهد. مهم‌ترین اقدام در این طرح‌ها، حذف عبارات مبهمی مانند «امثال آن‌ها» و «نظایر آن» و ذکر مصادیق به صورت نسبتاً مفصل و حصری است. این کار اگرچه تا حدی از تفسیرهای موسع و سلیقه‌ای جلوگیری می‌کند، اما رویکرد اصلی را تغییر نداده است؛ چراکه همچنان به جای تبیین یک ضابطه کلان و روشن، به ذکر مصادیق اکتفا شده است. این روش باعث می‌شود قانون با ظهور روش‌های جدید ارتکاب جرم به سرعت از دور خارج شود و نیاز به اصلاحات مکرر پیدا کند. همچنین، فقدان یک معیار عام، امکان تشتت آراء قضایی را همچنان باقی می‌گذارد.

به طور خلاصه، مهم‌ترین مشکل در برخورد تقنینی با جرائم اقتصادی در ایران، فقدان یک تعریف یا ضابطه شفاف، جامع و مورد اجماع است. این ابهام که ریشه در عدم تبیین دقیق «ارزش مورد حمایت» و «معیار تشخیص» به وسیله قانونگذار دارد، به رویه‌ای آشفته، پراکنده و بعضاً متناقض در قوانین (به ویژه قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲) منجر شده است. طرح‌های اصلاحی اخیر نیز با وجود کاستن از ابهام مصداقی، نتوانسته‌اند به این چالش بنیادین پاسخ دهند. بنابراین، ضروری است که پیش از هر اقدامی، قانونگذار با مشارکت حقوق دانان و متخصصان، به تعریف یک ضابطه کلان و معیارهای مشخص برای جرم اقتصادی همت گمارد و سپس بر اساس آن، به جرم‌انگاری و تعیین مجازات‌ها بپردازد. تنها در این صورت می‌توان از خلأهای قانونی، تفسیرهای سلیقه‌ای و نهایتاً تضییع حقوق افراد و نظم اقتصادی جلوگیری کرد.

۱-۲- چالش مصداقی و قلمرو قانونی جرائم اقتصادی

قانونگذار ایران در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ تلاش کرده تا با احصای مصادیق جرائم اقتصادی، قلمرو و حدود این دسته از جرائم را مشخص سازد. با این حال، این احصا به صورت ناقص، غیردقیق و فاقد جامعیت لازم انجام شده و بسیاری از مصادیق مهم و

تأثیرگذار جرائم اقتصادی در آن مغفول مانده است. چنین نقصی موجب گردیده که در عمل، تعیین دقیق مصادیق جرائم اقتصادی با چالش‌های متعددی مواجه شود. این ابهام حتی در احراز برخی شرایط جرائم اقتصادی نیز مشاهده می‌شود و منحصر به تعریف جرم اقتصادی نیز نیست (احمدی ناطور و ریاضت، ۱۴۰۳: ۲۳-۴۷).

۱-۲-۱- مصادیق احصا شده در قانون مجازات اسلامی

ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی، بدون آنکه تعریف مشخصی از جرم اقتصادی ارائه دهد، مقرر می‌دارد که مرور زمان در مورد جرائم اقتصادی اعمال نمی‌شود. این ماده در تعیین مصادیق جرائم اقتصادی بیان می‌کند: «جرائم اقتصادی شامل کلاهبرداری و جرائم موضوع تبصره ماده ۳۶ این قانون با رعایت مبلغ مقرر در آن ماده». از سوی دیگر، تبصره ماده ۳۶ قانون ذکر شده که ناظر بر الزام انتشار حکم محکومیت قطعی است، مقرر می‌دارد که در صورت رسیدن مال موضوع جرم به مبلغ یک میلیارد ریال یا بیشتر، انتشار حکم محکومیت قطعی در مورد جرائم خاصی الزامی است. این جرائم عبارتند از: رشاء و ارتشاء، اختلاس، اعمال نفوذ بر خلاف حق و مقررات قانونی در صورت تحصیل مال، مداخله وزرا و نمایندگان مجلس و کارمندان دولت در معاملات دولتی و کشوری، تبانی در معاملات دولتی، اخذ پورسانت در معاملات خارجی، تعدیات مأموران دولتی نسبت به دولت، جرائم گمرکی، قاچاق کالا و ارز، جرائم مالیاتی، پول شویی، اختلال در نظام اقتصادی کشور، و تصرف غیرقانونی در اموال عمومی یا دولتی.

شایان ذکر است که اداره کل حقوقی قوه قضاییه نیز در نظریات مشورتی متعدد خود، از جمله نظریه مشورتی شماره ۷/۹۲/۱۶۲۲ مورخ ۱۳۹۲/۰۸/۲۱، بر این دیدگاه تأکید کرده که مقصود قانونگذار از جرائم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی، همان مصادیق مذکور در تبصره ماده ۳۶ به همراه جرم کلاهبرداری است. این رویکرد در نظریات بعدی این اداره کل، از جمله نظریه شماره ۷/۹۲/۲۲۵۳ مورخ ۱۳۹۲/۱۱/۲۹ و نظریه شماره ۷/۹۴/۲۴۹۳ مورخ ۱۳۹۴/۰۹/۱۶ نیز مورد تأکید قرار گرفته است.

۱-۲-۲- مصادیق مغفول و خلأهای تقنینی

با وجود تلاش قانونگذار در احصای مصادیق جرائم اقتصادی، همچنان طیف گسترده‌ای از رفتارهای مخلف نظم اقتصادی از شمول عنوان «جرم اقتصادی» خارج مانده‌اند. این نقیصه موجب می‌شود که بسیاری از رفتارهای مجرمانه‌ای که آثار مخرب مشابه و یا حتی شدیدتری بر اقتصاد کشور دارند، از سیاست‌های کیفری سخت‌گیرانه مقرر برای جرائم اقتصادی - از جمله عدم شمول مرور زمان (ماده ۱۰۹) و ممنوعیت تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات (ماده ۴۷) - بهره‌مند نشوند. از جمله این مصادیق مغفول می‌توان به مواردی همچون جرائم بورسی و بازار سرمایه، جرائم پولی و بانکی به معنای خاص، جرائم علیه حقوق مصرف‌کنندگان، جرائم رایانه‌ای در حوزه مالی و اقتصادی، جرائم علیه حقوق کارگران و استانداردهای کار، جرائم مرتبط با فرایند خصوصی‌سازی، جرائم شرکتی، جرائم علیه محیط زیست با آثار اقتصادی کلان، جرائم ضد رقابت، جعل در اسناد تجاری مهم، خیانت در امانت در شرکت‌های بزرگ خصوصی اشاره کرد.

۳-۲-۱- ابهامات موجود در مصادیق احصاشده

افزون بر ناقص بودن فهرست مصادیق، ابهامات تفسیری قابل توجهی در مورد دامنه شمول همان مصادیق احصاشده نیز وجود دارد که قلمرو جرائم اقتصادی را در عمل با تشتت آرا مواجه می‌سازد. مهم‌ترین این ابهامات به شرح زیر است:

الف) شمول عنوان بر شروع به جرم و معاونت

این پرسش مطرح است که آیا شروع به اجرای جرائم موضوع تبصره ماده ۳۶ و یا معاونت در ارتکاب آن‌ها نیز مشمول عنوان جرم اقتصادی و تبعاً مشمول احکام خاص آن (مانند عدم مرور زمان) می‌شود یا خیر؟ به نظر می‌رسد با توجه به اهداف سیاست جنایی تقنینی که مقابله جدی با این جرائم را دنبال می‌کند، قصد قانونگذار شمول این احکام بر شروع به جرم و معاونت نیز باشد. چرا که عدم شمول، ممکن است راه فراری برای مجرمان ایجاد کند.

ب) شمول عنوان بر اقسام مختلف کلاهبرداری

آیا صور مشدد کلاهبرداری - از جمله کلاهبرداری شبکه‌ای موضوع ماده ۴ قانون تشدید مجازات مرتکبان ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری، و نیز جرائم در حکم کلاهبرداری که در قوانین مختلف پیش‌بینی شده‌اند، در شمار جرم اقتصادی محسوب می‌شوند یا خیر. به نظر می‌رسد صور مشدد کلاهبرداری به دلیل وحدت مابۀ الاشتراک اساسی با کلاهبرداری ساده، مشمول عنوان جرم اقتصادی باشند. باین حال، در مورد جرائم در حکم کلاهبرداری، به دلیل عدم تشابه ماهوی کامل با جرم کلاهبرداری و داشتن ارکان مختلط، می‌توان گفت که تنها مجازات کلاهبرداری در مورد آن‌ها اعمال می‌شود و مشمول عنوان و سایر احکام جرائم اقتصادی نمی‌گردند.

ج) قلمرو شمول جرم اختلاس

جرم اختلاس به عنوان یکی از مهم‌ترین مصادیق جرم اقتصادی وفق تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است (ریاضت، ۱۴۰۳: ۵۳). اما در عین حال در خصوص شمولیت عنوان «جرم اقتصادی» نسبت به مواردی که مال مورد اختلاس متعلق به بخش‌هایی از حاکمیت است که ماهیتاً اقتصادی محسوب نمی‌شوند (مانند اختلاس از اموال نهادهای فرهنگی) ابهام جدی وجود دارد. همچنین این پرسش در مورد جرائم «در حکم اختلاس» که در قوانین خاص پیش‌بینی شده‌اند نیز وجود دارد. به نظر می‌رسد با استناد به معیار «تعلق مال به دولت» که رکن جرم اختلاس است، کلیه اموال دولتی صرف نظر از نوع کارکرد دستگاه متبوعشان، مشمول این حکم باشند. همچنین می‌توان گفت جرائم در حکم اختلاس نیز به دلیل تشابه ماهوی، مشمول احکام جرائم اقتصادی می‌گردند.

د) ابهامات چندوجهی در جرم اعمال نفوذ

این ابهام ابعاد مختلفی دارد؛ از جمله اینکه: آیا مواردی از اعمال نفوذ که منجر به «تحصیل مال» نمی‌شود - مانند موارد مذکور در مواد ۲ و ۳ قانون مجازات اعمال نفوذ بر خلاف حق و مقررات قانونی مصوب ۱۳۱۵ - اما ممکن است نظم اقتصادی را مختل کند، شامل عنوان جرم اقتصادی می‌شود یا خیر. با توجه به تصریح تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی به

شرط «تحصیل مال»، به نظر می‌رسد این موارد خارج از شمول باشند. ابهام دیگر اینکه آیا عبارت «تحصیل وجه یا مال یا فایده» در ماده ۱ قانون اعمال نفوذ، معادل «تحصیل مال» در تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی است؟ با توجه به مفهوم مضیق «مال»، می‌توان گفت «فایده» لزوماً مشمول عنوان مال نباشد که این خود موجب بروز ابهام می‌شود. و ابهام آخر اینکه آیا تمامی رفتارهای مندرج در قانون اعمال نفوذ، مصداق «اعمال نفوذ» به معنای عرفی آن هستند؟ برای مثال، آیا «ادعای داشتن نفوذ» به خودی خود می‌تواند مصداق اعمال نفوذ باشد؟

ه) جرائم اقتصادی ارتكابی توسط نیروهای مسلح

آیا جرائمی مانند ارتشاء یا اختلاس هنگامی که به وسیله اعضای نیروهای مسلح و مطابق قوانین خاص آنان -مانند قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲- ارتکاب می‌یابد، در زمره جرائم اقتصادی عام قرار می‌گیرند و مشمول قوانین عمومی مربوطه می‌شوند یا اینکه صرفاً جرائم نظامی محسوب شده و تابع مقررات خاص خود هستند؟ این ابهام به طور مشخص در مواردی بروز می‌یابد که یک رفتار هم در قانون مجازات اسلامی و هم در قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح جرم‌انگاری شده باشد.

و) قلمرو عنوان «تعديات مأموران دولتی نسبت به دولت»

این پرسش مطرح است که آیا این عنوان صرفاً ناظر بر جرائم مندرج در فصل سیزدهم از کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) تحت همین عنوان (مواد ۵۹۸ تا ۶۰۶) است، یا آنکه هر رفتار مجرمانه دیگری را که طبق قوانین دیگر -مانند قانون محاسبات عمومی کشور- «تعدي به دولت» محسوب می‌شود نیز در بر می‌گیرد؟ با توجه به فقدان تصریح قانونی بر انحصار، و با عنایت به مفهوم عام «تعدي»، به نظر می‌رسد تفسیر موسع و شمول تمامی رفتارهای متعدیانه، منطقی‌تر باشد.

ز) ابهام در دامنه شمول «قاچاق کالا و ارز»

عنوان مجرمانه «قاچاق کالا و ارز» نیز حاوی ابهاماتی است که باید برطرف گردد، از جمله اینکه: آیا هر فعلی یا ترک فعلی که در هر قانونی (مانند ماده ۵۶۱ قانون مجازات اسلامی در مورد قاچاق اموال تاریخی-فرهنگی) «قاچاق» محسوب شده است، مصداق «قاچاق کالا و ارز» در تبصره ماده ۳۶ است؟ باتوجه به تعریف گسترده «کالا» در قوانین مرتبط - هرچیزی که دارای ارزش اقتصادی باشد - به نظر می‌رسد پاسخ مثبت باشد. ابهام دیگر اینکه آیا جرائم مرتبط با قاچاق، مانند «حمل» یا «عرضه» کالای قاچاق که در قوانین دیگری (مانند قانون نظام صنفی) جرم‌انگاری شده‌اند، نیز جرم اقتصادی محسوب می‌شوند؟ اگرچه مبارزه مؤثر با قاچاق مستلزم توجه به این جرائم است، اما می‌توان گفت اطلاق عنوان قاچاق کالا و ارز به آن‌ها و متعاقباً جرم اقتصادی دانستن‌شان، با تفسیر مضیق از قوانین، چندان منطقی نباشد.

ح) قلمرو شمول عنوان «اخلال در نظام اقتصادی کشور»

عنوان «اخلال در نظام اقتصادی کشور» عام بوده و به جرائم مندرج در قانون مجازات اخلالگران مصوب ۱۳۶۹ محدود نمی‌شود. نظام اقتصادی متشکل از نهادها، فرایندها و الزاماتی است که تعدی به هر یک از ارکان اساسی آن می‌تواند موجب اخلال باشد، حال آنکه بسیاری از این رفتارها در قانون مذکور پیش‌بینی نشده‌اند. پیش از این قانون نیز، مقنن در قوانین خاصی همچون قوانین مربوط به صنایع نفت، آب و برق، معادن و کشاورزی، به جرم‌انگاری اخلال در بخش‌های حیاتی اقتصاد پرداخته بود. با وجود این، شمول عنوان جرم اقتصادی بر این جرائم خاص، مبهم است. اگرچه ظاهر عبارت «اخلال در نظام اقتصادی» آن را به قانون اخلالگران منحصر می‌کند، اما با تفسیری منطقی و باتوجه به واقعیات اقتصادی، می‌توان اخلال در بخش‌های ذکرشده در قوانین خاص را نیز مصداق جرم اقتصادی دانست. رویه قضایی نیز در پاره‌ای از آراء، مانند دادنامه شماره ۱۴۰۲۶۸۳۹۰۰۱۱۸۴۲۹۱۹، با استناد به وقوع «اخلال در نظام اقتصادی»، جرائمی خارج از فهرست حصری را، مانند خیانت در امانت، جرم اقتصادی محسوب کرده است.

چنان‌که ملاحظه شد، ابهامات زیادی در تشخیص و تعیین مصداق جرم اقتصادی وجود دارد. در چنین شرایطی وجود یک ضابطه و معیار برای تعیین جرم اقتصادی می‌تواند مفید

باشد. با وجود چنین معیاری، ابهاماتی از جمله اینکه آیا رفتارهای مجرمانه‌ای مانند جرائم در حکم کلاهبرداری یا تصرف غیرقانونی در اموال دولتی - که در حکم یکی از مصادیق جرائم اقتصادی به‌شمار می‌روند- نیز جرم اقتصادی محسوب می‌شوند یا خیر، برطرف می‌گردد.

همچنین با توجه به اینکه وضع جرائم اقتصادی، برای تدوین سیاست جنایی خاصی در برابر آن‌ها صورت می‌گیرد و این امر نوعی تحمیل هزینه بر دولت و نیز بر مخاطبان حقوق کیفری محسوب می‌شود، ضروری است چنین سیاست‌هایی تنها در برابر جرائمی اعمال شود که از شدت و اهمیت قابل توجهی برخوردارند؛ بنابراین برای مثال، اعمال سیاست‌های جنایی خاص در برابر هریک از مصادیق حصری جرم اقتصادی که میزان خسارت موضوع آن‌ها به یک میلیون ریال هم نمی‌رسد، توجیه‌پذیر به نظر نمی‌رسد. به همین دلیل در بخشنامه ریاست قوه قضاییه مورخ ۹۱/۱۱/۷ درباره جرائم اقتصادی کلان، علاوه بر تعیین مصادیق جرم اقتصادی، معیار ۱۰ میلیارد ریال خسارت ناشی از جرائم مذکور در بخشنامه به‌عنوان معیاری برای تشخیص وصف کلان جرم اقتصادی تعیین شده است. متأسفانه در طرح اصلاحی قانون مجازات اخلاک‌گران نظام اقتصادی نیز این موارد مغفول مانده است و همچنان به ذکر مصادیق جرم اخلاک در نظام اقتصادی که عموم آن مصادیق فعلی جرائم اقتصادی است اکتفا شده است و البته مصادیق مذکور در طرح اصلاحی به‌صورت حصری ذکر گردیده و تمثیلی نیست که این رویکرد از جهات دیگر محل ایراد است.

به‌نظر می‌رسد راه‌حل اساسی برای خروج از این وضعیت، بازنگری بنیادین در سیاست تقنینی است. قانونگذار باید پیش از هر اقدامی، با بهره‌گیری از دیدگاه‌های کارشناسی، یک تعریف ضابطه‌مند و قابل استناد از جرم اقتصادی ارائه دهد. سپس، مصادیق اصلی و مسلّم این جرائم را به‌صورت تمثیلی و نه حصری، ذکر کند و در عین حال حداقل میزان خسارت برای اعمال کیفرهای شدید را مبتنی بر اصول و ضوابط حاکم بر مجازات تعزیری (ریاضت، ۱۴۰۴: ۱۰-۱۳۲) مشخص سازد. این رویکرد هم از اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها پاسداری می‌کند، هم از تشتت آراء جلوگیری می‌کند، و هم انعطاف لازم برای مقابله با اشکال جدید جرائم اقتصادی را برای مراجع قضایی حفظ می‌کند. تا زمانی که

این اصلاح ساختاری صورت نپذیرد، چالش مصداقی جرائم اقتصادی کماکان پابرجا خواهد بود.

۲- تبعات قضایی زنجیره‌وار ناشی از ابهام تقنینی

سیاست جنایی قضایی در معنای مضیق یعنی سیاست جنایی که در تصمیم‌ها و عملکرد دادگاه‌های دادگستری منعکس است. پس از آن که قانونگذار، سیاست جنایی خود را در قالب قوانین و مقررات پیاده کرد، این قوانین و پیام‌های قانونگذار، به صورت‌های متفاوتی درک و پذیرفته می‌شود. قانون اصول و مبانی کلی نظام کیفری یک جامعه تبیین می‌کند و تفسیر و تطبیق این اصول را در موارد خاص به عهده قضات محاکم می‌گذارد. این فرایند یعنی روح بخشیدن به الفاظ خشک و بی‌روح قوانین و فعلیت بخشیدن به آن‌ها. به بیان دیگر، سیاست جنایی قضایی یعنی سیاست جنایی تقنینی آن طور که مورد برداشت، تفسیر و عمل قضات قرار می‌گیرد (داچک، ۱۳۹۹: ۸۰). با توجه به چالش‌های موجود در سیاست جنایی تقنینی، سیاست جنایی قضایی ایران نیز در مواجهه با جرائم اقتصادی، در میدانی از ابهامات عمل می‌کند. این ابهامات، نه تنها راه را برای تفسیرهای شخصی و سلیقه‌ای می‌گشاید، بلکه کارکرد نظام قضایی را در مهم‌ترین مراحل دادرسی - از تعیین صلاحیت تا صدور حکم - با چالش‌های ساختاری مواجه ساخته است. مهم‌ترین این چالش‌ها را می‌توان در محورهای زیر مورد تحلیل قرار داد:

۲-۱- تشتت آراء قضایی ناشی از ابهام در احراز شرایط قانونی جرائم

اقتصادی

بررسی رویه قضایی محاکم در مواجهه با جرائم اقتصادی دلالت بر آن دارد که مهم‌ترین نمود چالش‌های قضایی، عدم وفاق رویه‌ای در احراز شرایط و عناصر جرائم اقتصادی به ویژه «قصدمرتکب» و تفسیر «اخلال در نظام اقتصادی» در محاکم قضایی است. این عدم وفاق که ریشه در فقدان تعریف دقیق قانونی دارد، به وضوح در آراء صادره در پرونده‌های افساد فی الارض مشهود است. برای نمونه، در پرونده آقای وحید مظلومان (قاچاق ارز)، دادگاه صرف اثبات نتیجه (اخلال گسترده) را برای احراز افساد فی الارض

کافی دانست، حال آنکه در پرونده‌های مشابه، قضات «قصد مقابله با نظام» را شرط لازم دانسته‌اند. این تشتت، که علاوه بر تأثیر فضای روانی جامعه بر دادرس، ناشی از فقدان ضابطه‌ای شفاف برای تمیز «جرم اقتصادی عادی» از «جرم اقتصادی محل نظام» است، به کیفرگذاری‌های ناهمگون و خدشه‌دار شدن اصل برابری در اعمال قانون منجر شده است. شرح مختصری از برخی مهم‌ترین پرونده‌های اخلاف در نظام اقتصادی که طی سال‌های اخیر مورد رسیدگی و اطلاع‌رسانی گسترده قرار گرفته است، عمق این چالش را به وضوح نشان می‌دهد:

۱-۱-۲- پرونده سلطان سکه

در پرونده آقای وحید مظلومان و همدستان وی، که در سال ۱۳۹۷ به اتهام قاچاق عمده ارز محاکمه شدند، دادگاه با این استدلال که اقدامات متهمان منجر به «اخلال گسترده در نظام اقتصادی کشور» شده است، آنان را مفسد فی الارض تشخیص داد و به اعدام محکوم کرد. وکلای متهمان در دفاعیات خود استدلال می‌کردند که قصد متهمان صرفاً سودجویی بوده و قصد مقابله با نظام یا ضربه زدن به آن را نداشته‌اند.

این استدلال مورد پذیرش شعبه ۴۱ دیوان عالی کشور قرار نگرفت. دیوان در رأی شماره ۹۷۰۹۹۷۰۹۲۵۶۰۰۳۲۴ مورخ ۱۳۹۷/۰۷/۲۹ خود با تفسیر موسع از تبصره ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی، تصریح کرد: «در تبصره ذیل ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی... به قصد مقابله با نظام یا ضربه زدن به آن تصریح نشده و صرفاً قصد اخلال در نظم عمومی، ایجاد ناامنی، ایراد خسارت عمده یا اشاعه فساد یا فحشاء در حد وسیع با علم به موثر بودن اقدامات انجام شده مورد تصریح قرار گرفته است». بر این اساس، دیوان استدلال کرد: «با توجه به دامنه وسیع اقدامات متهمین و ایادی و عوامل آن‌ها و سایر اوضاع و احوال موجود، نمی‌توان قصد متهمین را صرفاً سودجویی تلقی کرد و قصد اخلال گسترده در نظام اقتصادی کشور را مفقود دانست».

۲-۲-۲- پرونده مؤسسه مالی اعتباری

در تضاد آشکار با این رویه، در پرونده‌ای دیگر مدیر یک مؤسسه مالی و اعتباری به اتهام اختلال در نظام اقتصادی کشور محکوم شد، در حالی که دادگاه صراحتاً در عبارت پایانی رأی قید کرده بود: «بزه انتسابی مبنی بر اختلال در نظام اقتصادی کشور به نحو عمده بدون قصد ضربه زدن به نظام جمهوری اسلامی ایران یا مقابله با آن به نحو مباشرت از نظر هیئت قضایی محرز و مسلم است». این رأی نشان‌دهنده فقدان وجود معیار واحد در توجه به قصد خاص مرتکب در پرونده‌های مرتبط با اختلال در نظام اقتصادی است.

۳-۲-۲- پرونده سه هزار میلیاردی

در پرونده مشهور به «سه هزار میلیارد تومانی»، شعبه اول دادگاه انقلاب تهران در دادنامه شماره ۱۱۰ مورخ ۱۰ مرداد ۱۳۹۱ با استناد به قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور، برای متهمان ردیف اول تا چهارم پرونده حکم اعدام صادر کرد. دادگاه در استدلال خود اعلام کرد: «دخالت تام متهمان ردیف اول تا چهارم در گشایش ۱۳۶ فقره ال سی و پذیرش آن از سوی متهمان و علم آن‌ها به اینکه ال سی‌ها عمدتاً صوری و غیرواقعی است و در مقابل آن‌ها کالایی مبادله نمی‌شود و موجب خالی شدن بانک‌ها و اختلال در نظام اقتصادی کشور می‌باشد».

شعبه ۱۳ دیوان عالی کشور در تأیید این حکم، با استناد به عبارت «و امثال آن‌ها» در ماده ۱ قانون مجازات اخلاک‌گران، استدلالی شگفت‌انگیز ارائه کرد: «در بند الف و ج ماده ۱ قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور عبارت «و امثال آن‌ها» به کار گرفته شده که البته در آخر هر بند ذکر شده و کلمه اختلال هم در صدر هر بند ذکر شده که مبین آن است که آنچه داخل هر بند از این طریق بیان شده تمثیلی می‌باشد. یعنی اختلال در نظام پولی و ارزی کشور منحصر به قاچاق عمده ارز یا ضرب سکه قلب یا جعل اسکناس یا وارد کردن یا توزیع نمودن عمده آن‌ها اعم از داخلی و خارجی نیست و در غیر این موارد هم ممکن است مصداق پیدا نماید».

این استدلال از چند جهت قابل نقد است: اولاً، استفاده از عبارات مبهمی مانند «و امثال آن‌ها» در قوانین کیفری که در مقام تعیین جرائم و مجازات‌ها هستند، مغایر با اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌هاست. ثانیاً، این رویه به قضات امکان تفسیر گسترده و سلیقه‌ای از

مفاهیم کیفری می‌دهد. ثالثاً، نشان‌دهنده بی‌اعتنایی تدوین‌کنندگان این قانون به اصول مسلم حقوق کیفری است.

در برخی آراء دیگر مانند دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۷۰۲۲۲۰۰۹۳۶ صادره از شعبه ۲۰ دادگاه تجدیدنظر تهران، حتی «تحصیل مال از طریق نامشروع» که صراحتاً در فهرست مصادیق ماد ۳۶ قانون مجازات اسلامی ذکر نشده، با استناد به آثار و تبعات آن، جرم اقتصادی تلقی و از شمول مرور زمان خارج شده است.

بررسی این نمونه‌های متعارض نشان می‌دهد که مهم‌ترین عوامل ایجاد این چالش‌های قضایی مواردی از جمله: ابهام ذاتی قوانین در مفاهیم کلیدی، عدم تعریف مشخص از جرم اقتصادی، و فشار افکار عمومی و فضای روانی حاکم بر پرونده‌های بزرگ اقتصادی است. رویه قضایی موجود در احراز شرایط جرائم اقتصادی، به جای آنکه مبتنی بر یک تفسیر حقوقی منسجم و قابل پیش‌بینی باشد، دچار تعارض و پراکندگی بوده که این امر به قضازدایی، تضییع حقوق اصحاب دعوا و سرانجام تضعیف اعتبار نظام قضایی می‌انجامد. این وضعیت ضرورت بازنگری در قوانین مربوطه و تعیین ضوابط دقیق برای تشخیص مصادیق جرائم اقتصادی را بیش از پیش آشکار می‌سازد.

۲-۲- تعیین مرجع صالح: چالشی فرسایشی در مسیر رسیدگی

یکی از مهم‌ترین چالش‌های قضایی رسیدگی به جرائم اقتصادی، تعیین مرجع صالح رسیدگی به جرم اخلال در نظام اقتصادی است که عموماً منجر به اختلاف میان دادگاه انقلاب و دادگاه کیفری یک می‌شود. برای نمونه، در پرونده‌ای با موضوع خرید و فروش غیرمجاز ارز، دادگاه کیفری یک تهران در دادنامه شماره ۰۰۷۴۴ مورخ ۹۱/۷/۲۵ با استناد به تبصره ۶ ماده ۲ قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی و رأی وحدت رویه شماره ۷۰۴ مورخ ۸۶/۷/۲۴، قرار عدم صلاحیت به نفع دادگاه انقلاب صادر کرد. سپس شعبه دادگاه انقلاب تهران با استناد به سکونت و دستگیری متهمان در شهرستانی که خود دارای دادگاه انقلاب بود، در دادنامه‌ای قرار عدم صلاحیت به سود دادگاه انقلاب آن شهرستان صادر کرد. آن دادگاه نیز در دادنامه شماره ۰۱۴۵۳ مورخ ۹۱/۱۰/۱۰ با این استدلال که قصد متهمان تأمین منافع فردی بوده و نه ضربه زدن به نظام، و با استناد به رأی وحدت رویه

شماره ۷۰۴، رسیدگی را در صلاحیت محاکم عمومی دانست. سرانجام شعبه ۲۰ دیوان عالی کشور در مقام حل اختلاف مطروحه، طی دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۷۰۹۰۸۰۰۱۱۸۲ این قرار را تأیید کرد. این چالش نهایتاً به صدور رأی وحدت رویه شماره ۸۴۲ انجامید که براساس آن، صلاحیت رسیدگی در این گونه موارد به دادگاه انقلاب محول گردید.

با این حال، چالش زمانی پیچیده‌تر می‌شود که جرمی مانند تحصیل مال از طریق نامشروع، که در قانون مجازات اخلا لگران در ردیف مصادیق جرم اخلال در نظام اقتصادی نیامده، به‌عنوان مصداق این جرم شناسایی شود. برای نمونه، در دادنامه شماره ۱۴۰۱۶۸۳۹۰۰۰۸۵۴۳۳۸۴ شعبه ۱۵ دادگاه کیفری یک، قرار عدم صلاحیت به سود دادگاه انقلاب صادر شد، اما دادگاه انقلاب با این استدلال که این جرم در ماده ۱ قانون مجازات اخلا لگران احصا نشده و قصد ضربه به نظام نیز محرز نبوده، صلاحیت را نپذیرفت و پرونده به دیوان عالی کشور ارجاع گردید.

بر این اساس، اختلاف در تشخیص مصادیق جرائم اقتصادی، موجب اختلاف در صلاحیت نیز می‌گردد و موجبات اطاله دادرسی را فراهم می‌آورد و بی‌تردید نیازمند اصلاحات قانونی و تعیین دقیق مصادیق جرم اخلال است که البته در طرح اصلاحی قانون مجازات اخلا لگران در نظام اقتصادی کشور، قانونگذار مبتنی بر همین رویکرد، از روش احصائی استفاده کرده و خیانت در امانت و تحصیل مال از طریق نامشروع را به‌عنوان مصادیق جرم اخلال در نظر گرفته است.

۲-۳- مرور زمان: ابهامی دوگانه در مصداق و زمان سنجش

منشأ چالش‌های قضایی در موضوع مرور زمان جرائم اقتصادی به‌طور مستقیم به ابهامات و نارسایی‌های تقنینی باز می‌گردد. بر اساس بند «ب» ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، «جرائم اقتصادی شامل کلاهبرداری و جرائم موضوع تبصره ماده ۳۶ این قانون با رعایت مبلغ مقرر در آن ماده» از شمول مرور زمان خارج شده‌اند. این رویکرد قانونگذار با چالش‌های متعددی روبرو است که در ادامه به تفصیل بررسی می‌شود.

۳-۲-۱- ابهام در مصادیق جرائم اقتصادی

مطابق تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی، جرائمی مانند رشاء و ارتشاء، اختلاس، اعمال نفوذ، قاچاق کالا و ارز، پول شویی و اخلال در نظام اقتصادی کشور با شرط رسیدن مال موضوع جرم به مبلغ یک میلیارد ریال یا بیشتر، مشمول احکام خاصی می‌شوند. با این حال، عدم جامعیت این فهرست و مغفول ماندن جرائم مهمی مانند جرائم بورسی، جرائم رایانه‌ای اقتصادی، جرائم علیه مصرف‌کننده و به‌ویژه جرائمی مانند خیانت در امانت و تحصیل مال از طریق نامشروع، از نارسایی‌های اساسی این رویکرد است.

در عمل، رویه قضایی با تفسیر موسع از عبارت «امثالهم» در ماده ۱ قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹، جرائمی مانند خیانت در امانت را نیز از مصادیق اخلال در نظام اقتصادی دانسته است؛ برای نمونه، در دادنامه شماره ۱۴۰۲۶۸۳۹۰۰۱۱۸۴۲۹۱۹ مورخ ۱۴۰۲/۸/۹ شعبه پنجم دادگاه ویژه رسیدگی به جرائم اخلالگران نظام اقتصادی، «اخلال در نظام اقتصادی از طریق خیانت در امانت و فروش مال غیر» محرز اعلام شده است. همچنین در دادنامه شماره ۱۳۴۱۱۱۳۳۶۱۰۴۱ مورخ ۱۴۰۱/۳/۱۱ شعبه سوم همین دادگاه، اتهام مدیران بانکی مبنی بر مشارکت در اخلال در نظام اقتصادی از طریق خیانت در امانت محرز گردیده است.

۳-۲-۲- ابهام در زمان سنجش مبلغ موضوع جرم

ابهام دوم به «زمان تعیین مبلغ» مرتبط است؛ قانونگذار مشخص نکرده است که ملاک احراز نصاب یک میلیارد ریال (مذکور در تبصره ماده ۳۶)، ارزش مال در زمان وقوع جرم است یا زمان کشف جرم و شکایت. این ابهام در مواردی که میان زمان ارتکاب جرم و زمان کشف آن فاصله طولانی وجود دارد -مانند کلاهبرداری که سال‌ها بعد آشکار می‌شود- موجب اختلاف نظر در مراجع قضایی می‌شود. رویه قضایی عموماً ارزش زمان وقوع جرم را ملاک قرار می‌دهد. برای مثال، در دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۸۲۲۹۴۶۰۰۴۵۸ مورخ ۱۳۹۵/۰۹/۰۲ شعبه ۳۱ دادگاه تجدیدنظر استان تهران و دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۸۲۹۸۶۲۰۱۳۹۲ مورخ ۱۳۹۵/۰۶/۲۷ شعبه ۲۰ همان دادگاه، ارزش زمان وقوع

معامله مبنای محاسبه قرار گرفته است. همچنین در دادنامه شماره ۹۵۰۹۹۸۲۲۱۴۶۰۰۴۵۸ مورخ ۱۳۹۶/۰۲/۳۰، با توجه به قدمت بیست‌ساله میایعه‌نامه، مرور زمان پذیرفته شده و ملاک، قیمت زمان تنظیم سند لحاظ گردیده است.

۳-۲-۳- ابهام در قلمرو شمول نصاب

علاوه بر این، شبهه در «شمول نصاب» نیز وجود دارد؛ اینکه آیا این نصاب تنها به جرم کلاهبرداری اختصاص دارد یا به تمام جرائم مندرج در تبصره ماده ۳۶ تسری می‌یابد؟ نحوه نگارش بند «ب» ماده ۱۰۹ در این زمینه مبهم است. به عبارت دیگر، مشخص نیست که آیا عبارت «با رعایت مبلغ مقرر در آن ماده» تنها به کلاهبرداری مرتبط است یا شامل تمام جرائم مذکور در تبصره ماده ۳۶ می‌شود.

ابهامات سه‌گانه بالا نشان می‌دهد که مقنن در تنظیم مقررات مربوط به مرور زمان جرائم اقتصادی با دقت لازم عمل نکرده است. برای رفع این مشکلات، اصلاح و تکمیل مصادیق جرائم اقتصادی در ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی به گونه‌ای که طیف کامل جرائم اقتصادی را در بر گیرد، تعیین شفاف ملاک زمانی برای سنجش مبلغ موضوع جرم (زمان وقوع جرم یا زمان کشف آن)، تعیین قلمرو شمول نصاب به‌طور واضح و روشن، رفع ابهام از عبارت «امثالهم» در قوانین کیفری یا جایگزینی آن با مصادیق مشخص، ضروری به نظر می‌رسد.

۴-۲- دستور موقت کیفری: خلاء قانونی در وانفسای ضرورت اقدام

یکی از اشکالات اصلی در نظام دادرسی کیفری ایران، عدم پیش‌بینی صریح «دستور موقت کیفری» در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ است. این در حالی است که در قانون آیین دادرسی مدنی، ماده ۳۱۰ به صراحت به امکان صدور دستور موقت در امور فوری اشاره کرده است. این خلأ قانونی به‌ویژه در رسیدگی به جرائم اقتصادی که نیازمند مداخله فوری برای جلوگیری از انتقال اموال و تضییع بیت‌المال است، مشکلات عملی جدی ایجاد کرده است. در غیاب نص صریح قانونی، قضات ناگزیر به تفسیر موسع مواد پراکنده موجود متوسل می‌شوند که با اشکالاتی مواجه می‌گردد:

۱-۲-۴- سلیقه‌ای شدن رویه قضایی

ماده ۱۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری تنها در مواردی اجازه توقف فعالیت واحدهای تولیدی یا خدماتی را می‌دهد که ادامه فعالیت آن‌ها «مخل امنیت جامعه» یا «مضر به سلامت» تشخیص داده شود. این چارچوب محدود، امکان مداخله در مواردی مانند جلوگیری از پرداخت ضمانت‌نامه‌های بانکی یا مسدودسازی حساب‌های مشکوک را فراهم نمی‌کند. مواد ۱۴۸ و ۲۱۵ قانون آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات اسلامی نیز تنها پس از صدور قرار نهایی به تعیین تکلیف اموال و ادله جرم می‌پردازند و امکان اتخاذ اقدام فوری پیش از خاتمه رسیدگی را پیش‌بینی نکرده‌اند. تبصره ۱ ماده ۶۹۰ قانون تعزیرات نیز تنها به توقف عملیات تجاوزکارانه در موارد خاص اشاره دارد و قابلیت تعمیم به جرائم اقتصادی پیچیده را ندارد. در عمل، این خلأ قانونی به سلیقه‌ای شدن رویه قضایی منجر شده است. برای نمونه، در پرونده‌های مهم مانند پرونده «فساد سه هزار میلیاردی»، برخی محاکم ویژه با استناد به ماده ۹۰ یا حتی بدون ذکر ماده قانونی خاص، دستور موقت صادر کرده‌اند، اما این رویه به ندرت در سایر محاکم تکرار می‌شود.

۲-۲-۴- عدم امکان مداخله به موقع

از دیگر پیامدهای خلأ مربوط به صدور دستور موقت، عدم امکان مداخله به موقع در مواردی است که نیاز به اقدام فوری وجود دارد. برای مثال، در مواردی که متهم با استفاده از رأی حقوقی (که احتمالاً از طریق کلاهبرداری به دست آمده) قصد برداشت مبلغی کلان از حساب بانکی را دارد، دادگاه کیفری به دلیل فقدان اختیار قانونی صریح، از صدور دستور موقت برای توقف اجرای رأی خودداری می‌کند. همچنین در مواردی مانند درخواست جلوگیری از پرداخت وجه اسناد اعتباری یا ضمانت‌نامه‌های بانکی که احتمال کلاهبرداری در آن‌ها وجود دارد، قضات به دلیل ترس از اعلام تخلف انضباطی، از صدور دستور خودداری می‌کنند. این موضوع باعث از دست رفتن فرصت‌های طلایی برای حفظ اموال شده و به فرار مرتکبان از چنگال عدالت کمک می‌کند.

باتوجه به ویژگی‌های منحصر به فرد جرائم اقتصادی از جمله سرعت در انتقال دارایی‌ها و پیچیدگی روش‌های ارتکاب، ضرورت اصلاح قانون آیین دادرسی کیفری و پیش‌بینی یک سازوکار صریح برای صدور دستور موقت کیفری امری اجتناب‌ناپذیر است. این اصلاحیه باید به‌طور مشخص به دادگاه‌ها اختیار دهد تا در موارد اضطراری، دستوراتی مانند مسدودسازی حساب‌ها، توقف پرداخت‌های بانکی مشکوک و ممانعت از اجرای آرای متأثر از جرم را صادر کنند. تنها در صورت ایجاد چنین سازوکار قانونی شفافی می‌توان از تضييع حقوق شاکیان و بیت‌المال جلوگیری کرد و فرصت فرار مرتکبان را از بین برد.

۲-۵- استناد به اصل استقلال: مبنای عدم احراز جرم اقتصادی

در حوزه اعتبارات اسنادی و ضمانت‌نامه‌های بانکی، پدیده «تقلب» دارای دو وجه حقوقی و کیفری است. از یک سو، می‌تواند زیرساخت طرح دعاوی حقوقی باشد و از سوی دیگر، در صورت وجود شرایط قانونی و احراز سوءنیت، قابلیت تبدیل شدن به جرم اقتصادی را داراست. جرائمی همچون کلاهبرداری، اختلاس، خیانت در امانت و اخلاف در نظام اقتصادی از مصادیق بارز این موضوع هستند. به‌طور خاص، هنگامی که این اسناد به ابزار اعمال تقلب تبدیل می‌شوند، رویارویی میان «کشف تقلب» و «اصل استقلال» به یکی از پیچیده‌ترین چالش‌های دادرسی در پرونده‌های اقتصادی بدل می‌گردد.

اصل استقلال سنگ بنای حقوق اعتبارات اسنادی و ضمانت‌نامه‌های بانکی به‌شمار می‌رود. بر پایه این اصل، تعهد بانک به پرداخت وجه سند، کاملاً مستقل از قرارداد پایه است که مبنای صدور ضمانت‌نامه یا گشایش اعتبار اسنادی بوده است. این اصل در ماده ۷ رویه متحدالشکل اعتبارات اسنادی به صراحت بیان شده است: «اعتبارات، ماهیتاً معاملات جدا از قراردادهای فروش یا سایر قراردادهایی هستند که این اعتبارات مبتنی بر آنهاست و قراردادهای مبنای اعتبار به هیچ وجه ارتباطی به بانک‌ها ندارد و تعهدی برای آنها ایجاد نمی‌کند، حتی اگر در اعتبار هرگونه اشاره‌ای به این قراردادها شده باشد...» (Uniform Customs and Practice for Documentary Credits, 2006).

این استقلال، با «اصل عدم توجه ایرادات» در حقوق تجارت بین‌الملل پیوند خورده است. به عقیده برخی، این اصل به عنوان یکی از خصایص ویژه اسناد تجاری شناخته می‌شود که بر اساس آن، روابط حقوقی ناشی از این اسناد کاملاً بر سیمای شکلی آن مبتنی است و به مبنای صدور آن توجهی نمی‌شود (عرفانی، ۱۳۸۲: ۳۴). فلسفه این اصول، تضمین سرعت، امنیت و قابلیت پیش‌بینی در معاملات تجاری است. بانک‌ها به عنوان نهادهای مالی، تنها بر اساس تطابق ظاهری اسناد ارائه شده با شرایط مندرج در اعتبار یا ضمانت‌نامه عمل می‌کنند و خود را درگیر ماهیت اختلافات طرفین قرارداد پایه نمی‌کنند.

۱-۲-۵- چالش تقابل تقلب با اصل استقلال

اگرچه اصل استقلال یک قاعده قدرتمند و ضروری برای کارایی این اسناد است، اما این پرسش بنیادین مطرح می‌شود که آیا «تقلب» می‌تواند استثنایی بر این اصل باشد؟ از منظر حقوقی، استدلال می‌شود که تعهد مطلق بانک به پرداخت، مبتنی بر یک فرض بنیادین است: «ذی‌نفع اسناد را با حسن نیت ارائه می‌دهد». اما هنگامی که اثبات شود ذی‌نفع با اعمال متقلبانه - مانند جعل اسناد، ارائه اظهارات خلاف واقع یا قلب عمدی واقعیت - در صدد اخذ وجه برآمده است، این فرض زیر سؤال می‌رود.

به بیان دیگر، توسل نابجا و مطلق به اصل استقلال در موارد وقوع تقلب آشکار، می‌تواند نتایج فاسدی به دنبال داشته باشد که هدف اولیه ایجاد این نهاد حقوقی - که تسهیل تجارت عادلانه است - را نقض کند. به عقیده برخی از حقوق‌دانان، وجود استثنای تقلب و جلوگیری از سوءاستفاده، در جهت تقویت جایگاه و حفظ قابلیت اتکای این سند و اطمینان‌بخشی به طرفین است؛ چراکه، افزایش موارد سوءاستفاده و عدم مقابله با آن، جایگاه این سند مطمئن را مخدوش خواهد کرد. (مسعودی، ۱۳۹۵: ۴۲). اگرچه همان‌طور که اشاره شد، صدور اسناد تجاری به منظور تقلب نسبت به قانون، به تنهایی موجب بی‌اعتباری آن اسناد نیست، اما بی‌تردید توسل نابجا به اصل استقلال ممکن است توالی فاسدی را به دنبال داشته باشد.

۲-۲-۵- ابهام در مفهوم تقلب و تشتت در رویه قضایی

یکی از مشکلات اصلی در این مسیر، ابهام ذاتی مفهوم «تقلب» و دشواری احراز مصادیق آن است. دادگاه‌ها و حقوق‌دان معیارهای مختلفی مانند «تقلب آشکار»، «تقلب عمدی» و «معیار قابل انعطاف» را مطرح کرده‌اند که خود نشان از فقدان تعریف دقیق و جهان‌شمول دارد. این ابهام در رویه قضایی ایران، به تشتت آشکار آرا منجر شده است. نمونه بارز این اختلاف نظر، حتی در تعیین ماهیت حقوقی ضمانت‌نامه به‌عنوان «مال» مشاهده می‌شود؛ در دادنامه شماره ۱۰۰۵۲۸/۱۴۰۱۰۹۹۸۲۱۴ مورخ ۸۹/۰۹/۰۲، شعبه ۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، ضمانت‌نامه را «مال» محسوب نکرده و موضوع را خارج از مصادیق جرم تحصیل مال نامشروع دانسته است. در مقابل، در قرار شعبه ۷ بازپرسی دادسرای ناحیه ۲۸ تهران، صراحتاً به دلیل جعلی بودن ضمانت‌نامه‌ها، قرار جلب به دادرسی برای اتهام «شرکت در تحصیل مال از طریق نامشروع» صادر شده است. در دادنامه شماره ۹۷۰۹۹۷۷۸۰۷۴۰۰۰۷ مورخ ۱۳۹۷/۱۰/۱۹، شعبه ۴ دادگاه ویژه مفسدان اقتصادی، متهم را به اتهام «خیانت در امانت نسبت به اوراق خام ضمانت‌نامه» به تحمل ۴,۵ سال حبس محکوم کرده است.

در حقیقت مصلحت حفظ اصل استقلال اعتبار اسنادی از سویی و ممانعت از تحقق تقلب از سویی دیگر، موجب گردیده است که این موضوع چالشی و محل تضارب آراء بسیار قرار گیرد. در مواردی بانک، با اثبات تقلب مشتری نزد مرجع قضایی، علیه او شکایت کیفری تنظیم می‌کند، اما در همان حال، در دادگاه حقوقی به استناد اصل استقلال، محکوم به پرداخت وجه ضمانت‌نامه به ذی‌نفع متقلب می‌شود. نمونه این وضعیت را در دادنامه شماره ۹۴۲ صادره از شعبه ۱۴ دادگاه حقوقی شهید بهشتی تهران در پرونده فساد سه هزار میلیاردی می‌توان مشاهده کرد که در آن دادگاه با استناد به اصل استقلال، بانک را محکوم به پرداخت وجه اعتبار اسنادی کرد. همچنین، دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۸۲۱۳۲۸۰۰۰۹۳ مورخ ۱۳۹۵/۰۸/۱۵ شعبه ۶۸ تجدیدنظر استان تهران، تقلب در یک پرونده اختلاس بانکی را «قلب متقلبانة حقیقت از طریق برخی اعمال» قلمداد کرده است که نشان از تلاش قضات برای تعریف مصادیق تقلب دارد.

وضعیت کنونی حاکی از یک خلأ قانونی خطرناک است. استناد صرف به اصل استقلال، بدون پیش‌بینی صریح «تقلب» به‌عنوان یک استثنا، در عمل به ابزاری برای برخی مجرمان اقتصادی و حتی رویه برخی قضات برای عدم احراز جرم تبدیل شده است. این امر در پرونده‌های کلان، موجب تضییع ثروت ملی و اموال عمومی می‌گردد. برای خروج از این بن‌بست، اصلاح قوانین موجود یا تصویب قانونی جامع در زمینه اعتبارات اسنادی و ضمانت‌نامه‌های بانکی ضروری است. در این اصلاحات باید به‌طور شفاف و صریح، «تقلب آشکار» به‌عنوان استثنایی بر اصل استقلال شناخته شود و معیارها و شرایط احراز آن نیز تا حد امکان تبیین گردد. این اقدام نه تنها به وحدت رویه قضایی کمک شایانی می‌کند، بلکه از سوءاستفاده‌ها جلوگیری کرده و در نهایت، اعتماد و کارایی این ابزار حیاتی تجارت ملی و بین‌المللی را تضمین خواهد کرد.

نتیجه‌گیری

بررسی حاضر به‌وضوح نشان می‌دهد که ناکارآمدی سیاست جنایی ایران در مواجهه با جرائم اقتصادی، پدیده‌ای تصادفی یا ناشی از ضعف اجرا نیست، بلکه ریشه در یک علت بنیادین دارد: فقدان یک چارچوب مفهومی شفاف و ضابطه‌مند در مرحله تقنین. این پژوهش با واکاوی این مسئله در دو سطح، به نتایج زیر دست یافت:

۱. تحلیل حاضر ثابت کرد که هسته اصلی مشکل، اجتناب قانونگذار از تبیین یک تعریف دقیق و معیارهای عام برای «جرم اقتصادی» است. رویکرد فعلی که مبتنی بر احصای مصادیق به شیوه‌ای پراکنده، ناقص و غالباً تمثیلی است (مانند آنچه در تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی مشاهده می‌شود)، به‌جای حل مسئله، خود به منبع جدیدی برای تولید ابهام تبدیل شده است. این ابهام مفهومی و مصداقی، همانند بیماری است که علائم خود را در تمامی عرصه‌ها نشان می‌دهد؛ عدم ارائه تعریفی واحد از جرم اقتصادی، موجب شده است که مرز میان این جرائم با مفاهیم مشابهی مانند جرائم یقه‌سفیدها یا جرائم مالی مبهم بماند. قوانین پراکنده‌ای مانند قانون مجازات اسلامی، قانون اخلاک‌گران و قوانین خاص دیگر نیز هر یک با اصطلاحات متفاوت و بدون پشتوانه نظری مشخص، به این آشفتگی دامن زده‌اند. همچنین، احصاء ناقص و غیرجامع مصادیق در قوانین (به‌ویژه در تبصره ماده

۳۶ و ماده ۱۰۹ قانون مجازات اسلامی) موجب شده جرائم مهم و نوظهوری مانند جرائم بورسی، جرائم رایانه‌ای اقتصادی و جرائم علیه مصرف‌کننده، از شمول مجازات‌های شدید مرتبط با جرائم اقتصادی خارج بمانند.

۲. این نارسایی‌های تقنینی، به‌طور مستقیم به عرصه قضایی تسری یافته و چالش‌های عملی جدی ایجاد کرده است. به‌عبارت دیگر، چالش‌های قضایی موجود، پیامدهای مستقیم و اجتناب‌ناپذیر همان ابهامات تقنینی هستند. برای مثال، چالش تشتت آراء قضایی در احراز عناصری مانند «قصد اخلال» یا «میزان خسارت عمده»، بازتاب مستقیم فقدان معیاری مشخص در قانون است. چالش تعیین مرجع صالح ناشی از این است که مرز دقیق جرائم اقتصادی عادی و جرائم مخل نظام اقتصادی به دلیل ابهام مصداقی، نامشخص است. ابهام در شمول مرور زمان و دیگر مجازات‌های خاص، نمونه‌ای عینی از تدوین قوانینی است که به دلیل نقص در پایه‌های مفهومی، در مرحله اجرا با بن‌بست مواجه می‌شوند. خلأ سازوکارهایی مانند دستور موقت کیفری و تقابل اصل استقلال با کشف تقلب، همگی نشان می‌دهند که نظام حقوقی برای پاسخ‌گویی به پیچیدگی‌های ذاتی جرائم اقتصادی - که ناشی از تعریف ناشناخته آن‌هاست - تجهیز نشده است.

بر این اساس، راه‌حل واقعی، نه در اصلاحات مقطعی در قوانین پراکنده، بلکه یک تغییر پارادایم اساسی است. پیشنهاد محوری این پژوهش، عبور از رویکرد فعلی و اتخاذ یک سیاست جنایی ضابطه‌محور است که بر اصول زیر استوار گردد:

- تدوین تعریف ضابطه‌مند: قانونگذار باید در گام نخست، با مشارکت کارشناسان، به ارائه یک تعریف جامع و قابل استناد از جرم اقتصادی مبتنی بر «ارزش مورد حمایت» (نظم اقتصادی کلان) و «معیارهای تشخیص» (مانند میزان خسارت، گستردگی آثار و بستر ارتکاب) اقدام کند.

- جایگزینی رویکرد مصداقی با رویکرد ضابطه‌محور: به‌جای تهیه فهرست‌های حصری و همیشه ناقص، بهتر است قانونگذار با تعیین یک ضابطه نتیجه‌محور (مانند «هر فعل یا ترک فعلی که موجب اخلال گسترده در نظم اقتصادی کشور گردد»)، یک چارچوب کلی ارائه

دهد و مصادیق مسلّم را به صورت تمثیلی ذکر کند. این کار هم از اصل قانونی بودن جرائم پاسداری می‌کند و هم انعطاف لازم برای مقابله با اشکال جدید جرم را فراهم می‌آورد. - رفع ابهامات قانونی: شفاف‌سازی مواردی مانند زمان سنجش مبلغ جرم، قلمرو شمول مجازات‌های خاص و به رسمیت شناختن صریح «تقلب» به عنوان استثنایی بر اصل استقلال اسناد تجاری، از ضروریات است.

- اصلاح قوانین آیین دادرسی: پیش‌بینی سازوکار «دستور موقت کیفری» در قانون آیین دادرسی کیفری برای موارد اضطراری، از لوازم مقابله فوری و مؤثر با جرائم اقتصادی است.

در پایان تأکید می‌گردد که تدوین یک سند جامع و منسجم تحت عنوان «قانون مبارزه با جرائم اقتصادی» که مبتنی بر یک مفهوم‌شناسی دقیق باشد، می‌تواند به خروج از پراکندگی فعلی و ایجاد وحدت رویه در مراجع قضایی بینجامد. تنها در سایه چنین اصلاحات بنیادینی است که می‌توان امیدوار بود سیاست جنایی ایران، نقش خود را به عنوان بازدارنده‌ای مؤثر در مقابله با پدیده شوم جرائم اقتصادی و حفاظت از بیت‌المال ایفا کند.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Zeynab Riazat

<https://orcid.org/0000-0002-0214-6244>

Zahra Ahmadi Natour

<https://orcid.org/0000-0001-9184-3115>

منابع

فارسی

کتب

- بهره‌مند، حمید. (۱۳۹۷). *جرم اقتصادی در حقوق ایران: از تعریف تا پاسخ‌ها* در: سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی به کوشش امیرحسن نیازپور، چاپ اول، تهران، میزان.
- جنیدی، لعیاء؛ نیازپور، امیرحسین. (۱۳۹۹). *دانشنامه سیاست‌گذاری حقوقی*، چاپ اول، تهران، معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات ریاست جمهوری.
- جوانمرد، بهروز؛ شفیعی خورشیدی، علی اصغر. (۱۴۰۰). *حقوق کیفری اقتصادی*. جلد اول، چاپ اول، تهران، مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- دادخدایی، لیللا. (۱۳۹۰). *فساد مالی - اداری و سیاست جنایی مقابله با آن با تکیه بر کنوانسیون ملل متحد*، چاپ اول، تهران، میزان.
- رستمی تبریزی، لمیاء. (۱۳۹۷). *تبیین جرم‌شناختی جرائم اقتصادی در: سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی به کوشش امیرحسن نیازپور*، چاپ اول، تهران، میزان.
- رستمی، هادی. (۱۳۹۷). *ماهیت و آثار جرائم اقتصادی در قوانین کیفری در: سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی به کوشش امیرحسن نیازپور*، چاپ اول، تهران، میزان.
- ریاضت، زینب. (۱۴۰۴). *مجازات تعزیری*، چاپ اول، تهران، میزان.
- شمس ناتری، محمد ابراهیم؛ کلاتتری، حمیدرضا؛ زارع، کاظم؛ ریاضت؛ زینب. (۱۳۹۶). *قانون مجازات اسلامی در نظم حقوق کنونی*، چاپ پنجم، تهران، میزان.
- عرفانی، محمود. (۱۳۸۲). *حقوق تجارت*، جلد سوم، چاپ اول، تهران، میزان.
- گسن، ریمون. (۱۳۸۹). *جرم‌شناسی بزهکاری اقتصادی*، ترجمه شهرام ابراهیمی، چاپ اول، تهران، میزان.
- محبی، جلیل؛ ریاضت، زینب. (۱۳۹۷). *شرح قانون مجازات اسلامی*، چاپ اول، تهران، میزان.
- موذن زادگان، حسنعلی. (۱۳۹۶). *انتشار حکم محکومان جرائم اقتصادی در: دانشنامه علوم جنایی اقتصادی به کوشش امیرحسن نیازپور*، چاپ اول، تهران، میزان.
- مهدوی پور، اعظم. (۱۳۹۰). *سیاست کیفری افتراقی در قلمرو بزهکاری اقتصادی*، چاپ اول، تهران، میزان.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۹۶). *سیاست جنایی در: دانشنامه علوم جنایی اقتصادی*، به کوشش امیر حسن نیاز پور، چاپ اول، تهران، میزان.
- نیازپور، امیرحسن. (۱۳۹۶). *سیاست‌گذاری عمومی در زمینه جرم‌های اقتصادی در: دانشنامه علوم جنایی اقتصادی*، به کوشش امیر حسن نیاز پور، چاپ اول، تهران، میزان.

مقالات

- ابراهیمی، شهرام؛ صادق‌نژاد نایینی، مجید. (۱۳۹۲). «تحلیل جرم‌شناختی جرائم اقتصادی»، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۲(۵)، ۱۲۵-۱۴۸.
- احمدزاده، رسول و موسوی مجاب، سید درید و همکاران. (۱۴۰۲). «سیاست جنایی قضایی استجازه‌ای در رسیدگی به جرم اخلال در نظام اقتصادی»، پژوهشنامه حقوق کیفری، ۱۴(۲)، ۷-۲۱.
- احمدی ناطور، زهرا و ریاضت، زینب، (۱۴۰۳). «جرائم بانکی مأمورین به خدمات عمومی در بانک‌های خصوصی»، فصلنامه علمی دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۶(۱۰۵)، ۲۶-۴۱.
- احمدی ناطور، زهرا؛ ریاضت، زینب. (۱۴۰۲). «تحول مفهوم و مصادیق مأمورین به خدمات عمومی در جرائم اقتصادی»، فصلنامه پژوهش‌های حقوق کیفری، ۱۴(۲)، ۲۳-۳۷.
- باوی، علیرضا؛ گلدوست جویباری، رجب؛ غلامی، حسین. (۱۳۹۸). «آسیب‌شناسی سیاست کیفری ایران در حوزه جرائم اقتصادی»، فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، ۴۳، ۱۱-۳۲.
- بیات شاهپرست، لیلا. (۱۴۰۴). «تحلیل حقوقی و جرم‌شناسی جرائم اقتصادی در ایران با تأکید بر سیاست جنایی مقابله با فساد مالی»، مجله مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، ۱۱(۱)، ۱۰۸۶-۱۰۶۷.
- حسنی، جعفر؛ مهرا، نسرین. (۱۳۹۴). «نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲»، مجله مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۲(۳ و ۲)، ۴۵-۶۹.
- خدایان چگنی، ذبیح‌الله. (۱۳۹۱). «بررسی تطبیقی نهادهای نظام عدالت کیفری فرانسه و ایران در مقابله با جرائم اقتصادی»، فصلنامه مطالعات حقوقی، ۴(۲)، ۳۱-۵۸.
- داچک، هادی. (۱۳۹۹). «تحلیل سیاست جنایی ایران در مقابله با فساد اقتصادی»، ماهنامه پژوهش ملل، ۶(۶۰)، ۷۳-۹۴.
- دادخدایی، لیلا. (۱۳۹۲). «بررسی مفهوم «فساد» و رویکرد پیشگیرانه‌ی قانونگذار ایران در قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد»، نشریه تعالی حقوق، ۲، ۲۱۹-۲۴۰.

- رحمانیان، حامد؛ حبیب‌زاده، محمدجعفر. (۱۳۹۲). «ابزارگرایی کیفری: قلمرو، مفهوم، شاخص‌ها»، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۲(۵)، ۴۷-۷۱.
- روشندل، شهرام؛ حاجی تبار فیروزجایی، حسن. (۱۴۰۳). «سیاست جنایی ایران در زمینه جرائم اقتصادی»، مجله پژوهش‌های تطبیقی فقه، حقوق و سیاست، ۶(۲)، ۱۵۷-۱۸۹.
- ریاضت، زینب. (۱۴۰۳). «گستره جرم اختلاس در نظام کیفری ایران، عراق، مصر و ترکیه»، فصلنامه آموزه‌های حقوق کیفری کشورهای اسلامی، ۱(۳)، ۵۳-۶۹.
- شعبانی، مهدی؛ حاجی تبار، حسن؛ اسماعیلی، مهدی. (۱۳۹۹). «چالش‌های مقابله با جرائم اقتصادی و راهکارها»، فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، ۲(۴)، ۹۵-۱۱۶.
- عباس‌زاده دیباور، محمدعلی؛ عباسقلی، انصاری؛ امینی، محمد. (۱۳۹۸). «سیاست جنایی تقنینی ایران در جرم‌انگاری جرائم اقتصادی»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی، ۳۸، ۳۸۳-۴۰۸.
- عباسی، حمید. (۱۳۹۵). «سیاست کیفری ایران نسبت به جرائم اقتصادی»، مجله تحقیقات جدید در علوم انسانی، ۲(۴)، ۱-۲۳.
- عزیززاده مقدم، محمد مهدی و قیوم‌زاده، محمود. (۱۴۰۲). «ظرفیت و محدودیت‌های اصول فقهی و شرعی در جرم‌انگاری جرائم اقتصادی از منظر فقه امامیه»، فصلنامه آموزه‌های فقه و حقوق جزا، ۲(۵)، ۹۱-۱۱۴.
- مسعودی، علیرضا. (۱۳۹۵). «توقف فرایندهای عادی با وقوع تقلب در ضمانت‌نامه‌های بانکی»، مجله حقوق بانکی، سال پنجم، ۱۰، ۱۵-۳۵.
- مقدسی، محمدباقر و فرجیها، محمد. (۱۳۹۲). ویژگی‌های سیاست‌های کیفری عوام‌گرا؛ مطالعه تطبیقی»، مطالعات حقوق تطبیقی، ۴(۲)، ۱۳۷-۱۵۵.
- مصطفی‌پور، منوچهر. (۱۳۹۵). «بررسی جرائم اقتصادی در ایران و راهکارهای پیشگیری از آن‌ها»، مجله اقتصادی، ۱۶(۱ و ۲)، ۵۳-۷۶.
- میرسعیدی، منصور؛ زمانی، محمود. (۱۳۹۲). «جرم اقتصادی؛ تعریف یا ضابطه»، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، سال دوم، ۴، ۱۶۷-۱۹۹.
- نورزاد، مجتبی. (۱۳۹۰). «قرین‌شناسی جرم اقتصادی»، مجله تحقیقات حقوقی، ویژه‌نامه ۴، ۱۷۵-۲۱۴.

References

- Achim, M.V. (2020). Borlea, "economic and financial crime. Corruption, shadow economy and money laundering", Springer Nature Switzerland AG, doi:10.1007/978-3-030-51780-9.
- Matijašević Jelena, Lakićević Snežana . “The causes of economic crime and the review of its effects in the business field”. (2022). law - theory and practice, (39)4,: 18-29
- Lord, Nicholas. Levi, Michael.(2023). “Economic crime, economic criminology, and serious crimes for economic gain: On the conceptual and disciplinary (dis)order of the object of study”, Journal of Economic Criminology,NO.1, pp. 1-8

Translated References into English

Books

- Bahrehmand, Hamid. *Economic Crime in Iranian Law: From Definition to Responses*. In: Criminal Policy in the Face of Economic Delinquency, 1st ed., (Tehran: Mizan, 2018). In Persia
- Jonidi, La'ya; Niazpour, Amir Hossein. *Encyclopedia of Legal Policy*. 1st ed., (Tehran: Presidency Office for Drafting, Revising, and Publishing Laws and Regulations, 2020). In Persia
- Javanmard, Behrouz; Shafiee Khorshidi, Ali Asghar. *Economic Criminal Law*. Vol. 1, 1st ed., (Tehran: Majd Scientific and Cultural Assembly, 2021). In Persia

- Dadkhodaie, Leila. *Financial-Administrative Corruption and the Criminal Policy Against It with Emphasis on the UN Convention*. 1st ed., (Tehran: Mizan, 2011). In Persia
- Rastemi Tabrizi, La'ya. *A Criminological Explanation of Economic Crimes*. In: *Criminal Policy in the Face of Economic Delinquency*, 1st ed., (Tehran: Mizan, 2018). In Persia
- Rastemi, Hadi. *The Nature and Effects of Economic Crimes in Criminal Laws*. In: *Criminal Policy in the Face of Economic Delinquency*, 1st ed., (Tehran: Mizan, 2018). In Persia
- Riazat, Zeynab. *Ta'zir Punishment*. 1st ed., (Tehran: Mizan, 2025). In Persia
- Shams Natari, Mohammad Ebrahim; Kalantari, Hamid Reza; Zare, Kazem; Riazat, Zeynab. *The Islamic Penal Code in the Current Legal System*. 5th ed., (Tehran: Mizan, 2017). In Persia
- Erfani, Mahmoud. *Commercial Law*. Vol. 3, 1st ed., (Tehran: Mizan, 2003). In Persia
- Gassin, Raymond. *The Criminology of Economic Delinquency*. 1st ed., (Tehran: Mizan, 2010). In Persia
- Mohebi, Jalil; Riazat, Zeynab. *A Commentary on the Islamic Penal Code*. 1st ed., (Tehran: Mizan, 2018). In Persia
- Mowznezadegan, Hassan Ali. *Publication of the Verdict for Convicts of Economic Crimes*. In: *Encyclopedia of Economic Criminal Sciences*, 1st ed., (Tehran: Mizan, 2017). In Persia

- Mahdavi-pour, Azam. *Differential Criminal Policy in the Realm of Economic Delinquency*. 1st ed., (Tehran: Mizan, 2011). In Persia
- Najafi Abrandabadi, Ali Hossein. *Criminal Policy*. In: *Encyclopedia of Economic Criminal Sciences*, 1st ed., (Tehran: Mizan, 2017). In Persia
- Niazpour, Amir Hassan. *Public Policy in the Field of Economic Crimes*. In: *Encyclopedia of Economic Criminal Sciences*, 1st ed., (Tehran: Mizan, 2017). In Persia

Journal Articles

- Ebrahimi, Shahram; Sadeghnejad Naeini, Majid. "A Criminological Analysis of Economic Crimes," *Quarterly of Criminal Law Research*, Vol. 2, No. 5 (2013). In Persia
- Ahmadvash, Rasoul; Mousavi Mojtah, Seyed Dored; et al. "The Judicial-Request Criminal Policy in Adjudicating the Crime of Disrupting the Economic System," *Criminal Law Research Journal*, Vol. 14, No. 2 (2023). In Persia
- Ahmadi Nator, Zahra; Riazat, Zeynab. "Banking Crimes Committed by Public Servants in Private Banks," *Scientific Quarterly of Judicial Law Views*, Vol. 26, No. 105 (2024). In Persia
- Ahmadi Nator, Zahra; Riazat, Zeynab. "The Evolution of the Concept and Instances of Public Servants in Economic Crimes," *Quarterly of Criminal Law Research*, Vol. 14, No. 2 (2023). In Persia
- Bavi, Alireza; Goldust Juybari, Rajab; Gholami, Hossein. "Pathology of Iran's Criminal Policy in the Field of Economic Crimes," *Quarterly of Private and Criminal Law Research*, No. 43 (2019). In Persia

- Bayat Shahparast, Leila. “Legal and Criminological Analysis of Economic Crimes in Iran with an Emphasis on the Criminal Policy Against Financial Corruption,” *Journal of Political Science, Law and Jurisprudence Studies*, Vol. 11, No. 1 (2025). In Persia
- Hasani, Jafar; Mehra, Nasrin. “A Critique of the Concept of Economic Crime in the 2013 Islamic Penal Code,” *Journal of Criminal Law and Criminology Studies*, Vol. 2, No. 2-3 (2015). In Persia
- Khodayian Chegini, Zabihollah. “A Comparative Study of the Institutions of the Criminal Justice System in France and Iran in Confronting Economic Crimes,” *Legal Studies Quarterly*, Vol. 4, No. 2 (2012). In Persia
- Dacheh, Hadi. “Analysis of Iran's Criminal Policy in Confronting Economic Corruption,” *Melal Research Monthly*, Vol. 6, No. 60 (2020). In Persia
- Dadkhodaie, Leila. “Examining the Concept of 'Corruption' and the Preventive Approach of the Iranian Legislator in the Law on Promoting Administrative Health and Combating Corruption,” *Taa'li-e Hoquq Journal*, No. 2 (2013). In Persia
- Rahnamanian, Hamed; Habibzadeh, Mohammad Jafar. “Penal Instrumentalism: Scope, Concept, Indicators,” *Quarterly of Criminal Law Research*, Vol. 2, No. 5 (2013). In Persia
- Roshandel, Shahram; Haji Tabar Firouzjaei, Hassan. “Iran's Criminal Policy in the Field of Economic Crimes,” *Journal of Comparative Research in Jurisprudence, Law and Policy*, Vol. 6, No. 2 (2024). In Persia

- Riazat, Zeynab. “The Scope of the Crime of Embezzlement in the Criminal Systems of Iran, Iraq, Egypt, and Turkey,” *Quarterly of Teachings of Criminal Law in Islamic Countries*, Vol. 1, No. 3 (2024). In Persia
- Shabani, Mehdi; Haji Tabar, Hassan; Esmacili, Mehdi. “Challenges and Solutions in Confronting Economic Crimes,” *Quarterly of Studies in Economic Jurisprudence*, Vol. 2, No. 4 (2020). In Persia
- Abbaszadeh Dibavar, Mohammad Ali; Anṣāri, Abbasqoli; Amini, Mohammad. “Iran's Legislative Criminal Policy in Criminalizing Economic Crimes,” *Quarterly of Political and International Research*, No. 38 (2019). In Persia
- Abbasi, Hamid. “Iran's Criminal Policy Towards Economic Crimes,” *New Researches in Humanities Journal*, Vol. 2, No. 4 (2016). In Persia
- Alizadeh Moghadam, Mohammad Mehdi; Qayyoomzadeh, Mahmoud. “The Capacity and Limitations of Jurisprudential and Sharia Principles in Criminalizing Economic Crimes from the Perspective of Imami Jurisprudence,” *Quarterly of Teachings of Jurisprudence and Criminal Law*, Vol. 2, No. 5 (2023). In Persia
- Masoudi, Alireza. “Halting Ordinary Processes upon the Occurrence of Fraud in Bank Guarantees,” *Banking Law Journal*, Vol. 5, No. 10 (2016). In Persia
- Moghaddasi, Mohammad Bagher; Farajiha, Mohammad. “Characteristics of Populist Criminal Policies; A Comparative Study,” *Comparative Law Studies*, Vol. 4, No. 2 (2013). In Persia

- Mostafapour, Manouchehr. "A Study of Economic Crimes in Iran and Solutions for Their Prevention," *Economic Journal*, Vol. 16, No. 1-2 (2016). In Persia
- Mirsaidi, Mansour; Zamani, Mahmoud. "Economic Crime; Definition or Criterion," *Quarterly of Criminal Law Research*, Vol. 2, No. 4 (2013). In Persia
- Noorzad, Mojtaba. "The Typology of Economic Crime," *Legal Research Journal*, Special Issue No. 4 (2011). In Persia

استناد به این مقاله: ریاضت، زینب و احمدی ناطور، زهرا. (۱۴۰۴). چالش‌های سیاست جنایی تقنینی و قضایی ایران در مقابله با جرایم اقتصادی. *فصلنامه پژوهش حقوق کیفری*، (۵۱) ۱۳، ۷۷-۱۲۲.

Doi: 10.22054/jclr.2025.75157.2607

Criminal Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.